

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Anna Skytte-Godderidge

Ett europeiskt fängelsestraff

Likhet inför lagen inom europeisk straffverkställighet?

Examensarbete
20 poäng

Handledare: Per-Ole Träskman

Straffrätt

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING	4
1.1 Bakgrund	4
1.2 En gemensam straffrätt inom EU	5
1.3 Syfte och frågeställning	6
1.4 Avgränsningar	6
1.5 Metod och material	6
1.6 Disposition	7
1.7 Definitioner och förklaringar	7
2 PRINCIPEN OM LIKHET INFÖR LAGEN	8
2.1 Bakgrund	8
2.2 Rättsstaten och likhet inför lagen	9
2.3 Skyddet för likhetsprincipen i grundlag	11
2.4 En likhetsprincip på planet för straffverkställighet	14
3 FÄNGELSESTRAFFET SOM PÅFÖLJD INOM EU	16
3.1 Inledning	16
3.2 Mänskliga rättigheter	16
3.2.1 Förenta Nationerna	16
3.2.2 Europarådet	17
3.3 Kriterier för jämförelse	18
3.3.1 Hygien, kläder och mat	19
3.3.2 Cellen	19
3.3.3 Beläggning	20
3.3.4 Hälsovård	20
3.3.5 Disciplin	20
3.3.6 Kontakt med yttvärlden	21
3.3.7 Arbete och utbildning	21
3.3.8 Motion och aktiviteter	22
3.4 Sverige	22

3.4.1	Hygien, kläder och mat	23
3.4.2	Cellen	23
3.4.3	Beläggning	24
3.4.4	Hälsovård	24
3.4.5	Disciplin	25
3.4.6	Kontakt med yttervärlden	26
3.4.7	Arbete och utbildning	27
3.4.8	Motion och aktiviteter	28
3.5	Polen	29
3.5.1	Hygien, kläder och mat	29
3.5.2	Cellen	30
3.5.3	Beläggning	31
3.5.4	Hälsovård	32
3.5.5	Disciplin	33
3.5.6	Kontakt med yttervärlden	35
3.5.7	Arbete och utbildning	36
3.5.8	Motion och aktiviteter	37
3.6	Litauen	38
3.6.1	Hygien, kläder och mat	39
3.6.2	Cellen	39
3.6.3	Beläggning	41
3.6.4	Hälsovård	41
3.6.5	Disciplin	42
3.6.6	Kontakt med yttervärlden	44
3.6.7	Arbete och utbildning	45
3.6.8	Motion och aktiviteter	46
4	ANALYS	47
4.1	Vilken grad av likhet kan krävas?	47
4.2	Avgörande likheter och skillnader	48
4.2.1	Hygien, kläder och mat	48
4.2.2	Cellen	48
4.2.3	Beläggning	49
4.2.4	Hälsovård	50
4.2.5	Disciplin	50
4.2.6	Relationer mellan intagna och personal	51
4.2.7	Kontakt med yttervärlden	51
4.2.8	Arbete och utbildning	52
4.2.9	Motion och aktiviteter	52
4.3	Föreligger likhet inför lagen på planet för straffverkställighet?	53
5	SLUTSATSER	56
	KÄLL – OCH LITTERATURFÖRTECKNING	57

Sammanfattning

Den fråga som är föremål för utredning i denna uppsats är huruvida det föreligger likhet inför lagen på planet för straffverkställighet inom EU.

De senaste åren har ett intensivt lagstiftningssamarbete utvecklats på straffrättens område inom EU. Det är numera befogat att säga om att vi inom Unionen har en gemensam straffrättslig rättsordning. Inom denna rättsordning måste vi ställa samma krav på utformningen av straffrätten som vi gör på vår egen nationella.

Ett grundläggande straffrättsligt krav är att alla skall vara lika inför lagen. Likhet inför lagen är ett väsentligt inslag i principen om rättsstaten och ställer krav på att ingen individ får diskrimineras i rättsligt hänseende. Diskriminering föreligger när skillnader i behandling av människor etiskt inte kan motiveras eller när den utsatta individens liv kränks i mänsklig värdighet. Kravet på icke-diskriminering gäller inte endast på planen för lagstiftning och rättsskipning, utan måste överföras till planet för verkställighet av straff. På detta plan får principen betydelsen att alla personer inom rättsordningen skall kunna förvänta sig samma straff för lika brott.

Undersökningen i denna uppsats rör enbart verkställighet av *fängelsestraff*. Inom de länder som undersökts; Sverige, Polen och Litauen, har vi kunnat se stora skillnader i hur fängelsestraffet verkställs. Den materiella standarden på anstalterna är i vissa avseenden betydligt sämre i Polen och Litauen än i Sverige. De största skillnaderna finner vi angående standarden i cellerna, det utrymme som varje intern har till sitt personliga förfogande, möjligheter till arbete och sysselsättning, vissa delar av hälsovården, relationerna mellan intagna och personal, samt metoder för bestraffning av disciplinbrott på anstalten.

Det är svårt att finna godtagbara etiska förklaringar till varför skillnaderna i materiell standard måste vara så stora som de är. Skilda ekonomiska förutsättningar i de östra och västra delarna av Europa kan motivera vissa skillnader, på samma sätt som skilda fängenvårdstraditioner. På vissa områden är det dock befogat att säga att behandlingen av internerna kränker de utsatta personernas liv i mänsklig värdighet. Skillnaderna mellan verkställigheten av fängelsestraffet är så stora att diskriminering enligt min uppfattning ligger för handen. Således kan man med fog påstå att det *inte* föreligger likhet inför lagen på planet för straffverkställighet inom EU.

Vi kan se en positiv utveckling i de östeuropeiska staternas behandling av interner på anstalterna de senaste åren. För att vi ska kunna närma oss idealet om samma straff för lika brott är det av allra största vikt att denna utveckling fortsätter. Ett arbete mot att harmonisera också verkställigheten av straffen i EU: s medlemsstater är därför eftersträvänsvärt.

Förkortningar

Antitortyrkommittén	European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment
art.	Artikel
CPT	European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment
De europeiska fängelsereglerna	Europarådets rekommendation om europeiska fängelseregler
Europakonventionen	Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
KvaF	Förordningen (1974:248) om kriminalvård i anstalt
KvaL	Lag (1974:203) om kriminalvård i anstalt
KVM	Kriminalvårdsmyndighet
KVVFS	Kriminalvårdsverkets författningssamling
Prop.	Proposition
SOU	Statens offentliga utredningar
Standard Minimum Rules	Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners
RF	Regeringsformen (1974:152)

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Den 1 maj 2004 utvidgades den europeiska gemenskapen till att omfatta 25 länder istället för som tidigare 15. Till största delen består de nya EU-länderna av östeuropeiska stater som fram till i början av 1990-talet befann sig bakom den kommunistiska järnridån. Mycket har gjorts i dessa länder för att anpassa rättsliga och politiska system till de inom EU rådande normerna. Det vore dock inte förmätet att påstå att det fortfarande råder stora skillnader mellan olika rättsliga traditioner inom EU. Detta har under senare tid fått mig intresserad av likheter och skillnader i rättsskipning mellan olika europeiska stater. Från EU görs försök att integrera de olika ländernas lagstiftning. I synnerhet gäller detta de delar av lagstiftningen som ligger under gemenskapens första och andra pelare, men de senaste åren har vi även kunnat se en allt mer tilltagande harmonisering på straffrättsens område under den tredje pelaren. Vi lyder inte längre enbart under vår nationella straffrätt, utan vi kan i hög grad tala om ett gemensamt europeiskt straffrättssystem.

När vi alltmer närmar oss en gemensam europeisk straffrätt är det av stor vikt att vi ställer samma krav på det gemensamma straffrättssystemet som vi ställer på vårt nationella. Det europeiska straffrättssystemet måste bedömas enligt grundläggande straffrättsliga principer. Jurister har också under de senaste åren riktat uppmärksamhet mot denna del av gemenskapsrätten. Vad som uppmärksammas är dock i regel aspekter av lagstiftningen och någon gång av rättsskipningen. Det är enligt min mening inte mindre angeläget att granska den verkställande nivån av straffrätten.

Utvecklingen i de forna öststaternas rättstraditioner har under det senaste decenniet utplånat mycket av arvet från den kommunistiska diktaturen. Stor möda har lagts vid att integrera ländernas lagstiftning. De största skillnaderna mellan olika rättsordningar inom EU finner vi därför sannolikt inte på det lagstiftande planet av rättsskipningen. Det är dock troligt att det finns stora skillnader på andra plan i rättsskipningen, inte minst på det verkställande planet.

Trots att vi idag kan tala om en gemensam europeisk rättsordning ligger den verkställande makten fortfarande helt i nationernas händer. Det är därför viktigt att titta på hur den gemensamma straffrätten verkställs i medlemsstaterna. Om det finns stora skillnader i verkställighet mellan olika EU-länder bör detta lända till eftertanke. Detta främst på grund av den grundläggande straffrättsliga principen om allas likhet inför lagen. Denna uppsats problem rör huruvida likhetsprincipen efterlevs inom det utvidgade EU på verkställighetsnivån.

När vi har en gemensam straffrätt är det av stor vikt att det finns en gemensam modell för hur vi behandlar interner på fängelseanstalter, och att denna modell efterlevs. Enligt principen om likhet inför lagen bör vi kunna förvänta oss i väsentliga delar samma påföljd varhelst i EU vi döms enligt den gemensamma rättsordningen. Jag kommer i det närmsta att redogöra något för framväxten av en gemensam straffrätt inom EU. Därefter kommer jag att redogöra för uppsatsens frågeställning, vilka avgränsningar jag gör samt metod och disposition.

1.2 En gemensam straffrätt inom EU

Inom EU bedrivs som nämnts inledningsvis ett arbete för att harmonisera vissa delar av den europeiska straffrätten. Detta arbete bedrivs intensivt sedan 1999, då Europeiska rådet enades om de s.k. Tammerforsslutsatserna. Rådet beslutade att ett straffrättsligt samarbete skall bedrivas inom ramen för Unionens tredje pelare. Enligt Tammerforsslutsatserna skall medlemsstaterna, med beaktande av den nationella straffrätten, komma överens om gemensamma definitioner, grunder för åtal och påföljder inom ett antal sektorer av särskild betydelse för gemenskapen, såsom ekonomisk brottslighet, narkotikahandel, människohandel, sexuellt utnyttjande av barn, högteknologisk brottslighet och miljöbrott.¹ Inom detta straffrättsliga samarbete har Rådet efter 1999 enats om ett antal rambeslut där det ställs höga krav på precision i harmoniseringen av straffrätten.² Här kan nämnas Rådets rambeslut av den 13 juni 2002 om bekämpning av terrorism. I detta beläggs terroristbrotten ”med ett frihetsstraff med ett maximistraff på minst 15 år”.³ Detta är ett exempel på hur harmoniseringen av straffrätten inom EU medför åtgärdskrav på det lagstiftande planet i de nationella rättsordningarna.

Inom samarbetet i Unionen har man under senare tid vidareutvecklat tanken på en harmoniserad straffrätt. Harmoniseringen förutsätter inte bara åtgärder på det lagstiftande planet, utan också på planen för rättsskipning och straffverkställighet.⁴ Det anses inte längre tillräckligt att framställa krav på likhet i straffskalorna för vissa brott, utan man vill också samarbeta för att straffen på ett verkligt plan skall bli mer lika varandra i medlemsstaterna. Inom EU pågår för närvarande ett arbete i samarbete med Europarådet som syftar till att upprätta en gemensam fängelsestadga.⁵ Det finns på grund av vad som ovan sagts starka skäl för att påstå att vi nu inom EU har en gemensam rättsordning på straffrättens område.

¹ Se punkt 48 i Tammerforsslutsatserna.

² Träskman, Per-Ole, *Samma straff för lika brott – strävandena efter att uppnå en enhetlig rättstillämpning inom Europa*, ingår i Rikosoikeudellisia kirjoituksia VII, Pekka Koskielle, Suomalainen lakimiesyhdistys, Helsinki 2003, s. 308.

³ Se art. 5 p. 3.

⁴ Träskman (2003) s. 311.

⁵ SOU 2005:52 *Framtidens kriminalvård*, s. 201 f.

1.3 Syfte och frågeställning

Att lika fall ska behandlas lika är en grundläggande princip inom straffrätten. Syftet med denna uppsats är att göra en komparativ studie mellan Sverige, Polen och Litauen där jag utreder vilka skillnader som finns i verkställighet av fängelsestraffet i dessa länder. Jag kommer i uppsatsen att utreda vilken grad av likhet som krävs mellan de olika EU-ländernas fängelsesystem för att den straffrättsliga likhetsprincipen ska vara uppfylld. Avsikten är att detta skall utmynnas i besvarandet av min frågeställning; *föreligger det inom EU likhet inför lagen på planet för straffverkställighet?*

1.4 Avgränsningar

Av utrymmesskäl är det naturligtvis problematiskt att i ett examensarbete behandla alla former av straffrättslig verkställighet. Jag kommer därför enbart att behandla den del av verkställighetsnivån som utgörs av fängelsestraffet. Jag undersöker bara den typ av fängelseanstalter som följer på dom, och berör överhuvudtaget inte förhållanden på häktningsanstalter. I den empiriska delen av uppsatsen kommer jag att lägga störst vikt vid hur fängelsestraffet ser ut i praktiken, snarare än att se på det regelverk som omgärdar det.

Av samma skäl som ovan nämnts kommer jag inte att låta den komparativa studien omfatta samtliga EU-länder. Jag väljer att enbart behandla länderna Sverige, Polen och Litauen. Att jag just väljer dessa länder har huvudsakligen två skäl. Jag ville för det första ha både ”gamla” och ”nya” EU-länder representerade i undersökningsmaterialet. För det andra har valet av dessa tre länder rent forskningsekonomiska skäl; Polen och Litauen fängade mest mitt intresse när jag läste in mig på området, och Sverige föll sig naturligt då detta är mitt eget land. Jag gör därmed inte anspråk på att undersöka fängelsestandarden inom hela EU, men tror att dessa valda länder utgör goda representanter för olika fängelsesystem inom området. Sverige kan med fog sägas representera de nordiska ländernas fängelsesystem och kanske även i någon mån även hela Västeuropas. Polen och Litauen står i undersökningen som representanter för ett östeuropeiskt postkommunistiskt fängelsesystem.

1.5 Metod och material

Min studie kommer i viss mån att frånga normen för en traditionell juridisk uppsats då den empiriska undersökningen i huvudsak *inte* behandlar en viss rättsregel, utan rättsskipningens konsekvenser i samhället. Uppsatsen får

således i den del som utgörs av empiri ett inslag av samhällsvetenskaplig metod. Jag anser att lagstiftningens praktiska konsekvenser är viktiga även för juristen att studera, främst eftersom vi på detta sätt kan få kännedom om hur lagstiftande och dömande verksamhet påverkar den enskilde. Själva frågeställningen för uppsatsen, den straffrättsliga likhetsprincipen, är dock juridisk. Jag kommer därmed i teoridelen att använda mig av sedvanlig rättsdogmatisk metod, dvs. studera lagtext, förarbeten och, kanske främst, doktrin. Metoden i den empiriska delen bygger på redan existerande forskning, främst undersökningar gjorda av Antitortyrkommittén som upprättats genom Konventionen mot tortyr eller inhuman eller förnedrande behandling eller bestraffning, samt FN-organet HEUNI som arbetar för prevention och kontroll av brottslighet. Detta material sammanställer jag och kompletterar med information inhämtad under en intervju den 25 januari 2006 med kriminalvårdsinspektör Helle Kjölstad på KVM Kirseberg i Malmö. Jag kommer vidare att använda mig av material om den senaste utvecklingen i Litauen som sammanställts av Bo Johansson på svenska Kriminalvårdsverket. Den statistik jag använder mig av hämtar jag från svenska Kriminalvårdsverkets samt Europarådets hemsidor.

1.6 Disposition

Inledningsvis kommer jag att redogöra för principen om likhet inför lagen. Därefter kommer jag att göra en komparativ studie mellan Sverige, Polen och Litauen där jag jämför de olika ländernas fängelsesystem samt analyserar de skillnader som finns. Därefter försöker jag ta ställning till vilken grad av homogenitet som krävs mellan fängelsesystemen för att likhetsprincipen inte ska eftersättas. Detta mynnar ut i besvarandet av min frågeställning, huruvida det föreligger likhet inför lagen inom EU på planet för straffverkställighet.

1.7 Definitioner och förklaringar

Historiskt sett har inspärrandet av människor som påföljd för brott gått under många namn. I de länder jag undersöker är det inte alltid termen *fängelse* som används. I denna uppsats avser jag med begreppet *fängelse* alla typer av verkställighet på kriminalvårdsanstalt som följer på dom. Som synonym till fängelse använder jag mig ofta av begreppet *anstalt*.

Den som är intagen på en anstalt benämner jag som *den intagne* eller ibland *internerna*. Vid några tillfällen ger jag denne person benämningen *han*. Detta gör jag dock av bekvämlighetsskäl, väl medveten om att den intagne ibland är en kvinna.

2 Principen om likhet inför lagen

2.1 Bakgrund

Lika brott kräver lika straff, och därför skall man icke se därefter, att en är fattig eller rik, utan straffa den ena som den andra, där lika brott äro.

Olaus Petris Domarregler, Nr. 21

Begreppet *likhet inför lagen* är i vårt samhälle starkt värdeladdat och ger, skulle jag vilja påstå, till de allra flesta enbart positiva associationer. Inom straffrätten utgör likhet inför lagen en av våra viktigaste rättsstatsprinciper. I retoriken används *likhet inför lagen*, *rättvisa*, *lika värde* och liknande begrepp för att beskriva det goda samhälle vi alla vill leva i. Det finns knappast någon som skulle tillstå att hon eftersträvar ett samhälle där dessa värden *inte* råder. Trots att det tycks råda politisk konsensus kring detta är det svårt att ge begreppet konkret innebörd. *Likhet inför lagen* är å ena sidan starkt normativt laddat men å andra sidan märkligt vagt och svårbestämt till sitt innehåll. Lernstedt menar att begreppet å ena sidan är en älskling i den politiska debatten, å andra sidan något som den politiska makten inte alls vill att domstolar skall kunna ha som politiska redskap.⁶

Principen om allas likhet inför lagen har sina rötter i Franska revolutionens kamp för individens frihet och mot maktfullkomlig och godtycklig rättsskipning. I deklarationen om de mänskliga rättigheterna från 1789 kan man i Artikel 1 läsa:

Människorna födas och förbliva fria och lika till rättigheter. Olikheter i samhällsställning kan icke grundas på annat än det allmänna bästa.

Här manifesteras den grundläggande likhetsprincip som kan sägas utgöra en grund för vårt moderna samhälle.

Will Kymlicka föreslår att alla moderna politiska teorier utgår från samma grundläggande värde, nämligen jämlikhet. Idén hämtar Kymlicka från Dworkins idé om att alla dessa teorier är ”egalitära” till sin karaktär. Kymlicka menar att denna tanke är uppenbart falsk om man med ”egalitär teori” avser en teori som föreskriver en jämn fördelning av inkomster. Vad som åsyftas i resonemanget är en grundläggande tanke om jämlikhet inom all modern politisk teori, nämligen tanken att alla människor ska behandlas ”som likar”. Egalitära teorier kräver att staten behandlar alla medborgare med samma omsorg, respekt och hänsyn. Denna grundläggande jämlikhetstanke återfinns längs hela den politiska skalan. Dworkins och

⁶ Lernstedt, Claes, *Rättsfilosofiska perspektiv. Principen om likhet inför lagen*, ingår i *Likhet inför lagen* (red) Diesen, Christian, Natur och Kultur, Falun 2005, s. 125.

Kymlickas förslag är att tanken om alla människors lika värde är kärnpunkten hos alla seriösa politiska teorier. En mer traditionell syn på politisk teori hävdar att frågan är huruvida jämlikhet *är* ett värde. Den mer reviderade synen hävdar istället att jämlikhet *är* ett sådant värde i samtliga moderna teorier. Frågan är istället *hur* detta värde bäst skall tolkas.⁷

Jag tar i min framställning fasta på att detta ideal, att alla ska behandlas som likar, genomsyrar vårt samhälle, oavsett politisk tillhörighet. Idén ligger bakom det som i vårt samhälle betraktas som självklart; att alla människor skall betraktas som lika ”inför lagen”. Men vad är innebörden av detta? Vi kan av det ovan framförda sluta oss till att problemet inte ligger i att rättfärdiga jämlikhet och likhet inför lagen som grundläggande principer. Utmaningen är istället att avgöra vilket materiellt innehåll dessa begrepp bör ha.

Inledningsvis kommer jag att redogöra för vilket samband som finns mellan likhetsprincipen och idén om rättsstaten. I samma avsnitt tittar jag på hur principen om allas likhet inför lagen diskuteras i modern svensk juridisk doktrin. Därefter redogör jag för vilket skydd likhetsprincipen har i grundlagen. Avslutningsvis i detta kapitel diskuterar jag huruvida principen om allas likhet inför lagen bör vara gällande även på straffrättens verkställighetsområde.

2.2 Rättsstaten och likhet inför lagen

Det engelska begreppet *Rule of Law* likställs ibland med det svenska begreppet *rättsstat*. Rule of Law är en ledande konstitutionell princip i Storbritanniens konstitution och innefattar, enligt Diceys klassiska definition, tre olika element; för det första utesluter *Rule of law* en godtycklig eller ens skönsmässig maktutövning, för det andra innefattar den allas likhet inför lagen, och för det tredje innebär begreppet att den konstitutionella rätten inte är grunden för, utan konsekvensen av, människors rättigheter.⁸

När man skall definiera begrepp som *rättsstaten* eller *likhet inför lagen* infinner sig alltid problem. Svårigheterna hänger samman med att begreppen är starkt positivt värdeladdade. Åke Frändberg menar att det finns en tendens att pumpa upp dem: allting som man gillar vill man hänföra under dem.⁹ Frändberg menar vidare att risken är stor att begreppen förvandlas till retoriska ballonger. Dessa förlorar efter ett tag allt sitt innehåll. En annan risk med uppumpningen är idyllisering som slätar över

⁷ Kymlicka, Will, *Moderna politisk filosofi. En introduktion*, Nya Doxa, Nora 1999, s. 12 f. Se även Dworkin, Ronald, *Taking Rights Seriously*, London 1977, s. 179 ff.

⁸ Nergelius, Joakim och Zetterqvist, Ola, *Kontraktsteorier*, ingår i *Rättsfilosofi – Samhälle och moral genom tiderna* (red) Nergelius, Joakim, Studentlitteratur, Lund 2001, s. 41.

⁹ Frändberg, Åke, *Begreppet rättsstat*, ingår i *Rättsstaten - Rätt, politik och moral* (red) Stertzel, Fredrik, Iustus Förlag, Göteborg 1997, s.22.

de motsättningar som kan råda mellan värdefulla principer. Frändberg menar sålunda att för att undvika en dylik idyllisering är det nödvändigt med ett snävt definierat rättsstatsbegrepp. Han argumenterar för att de värden och principer, jämte skälen för dessa, tillsammans bildar en slags ideologi som kan kallas *rättsstatsideologin*. Denna kan ses som en moralisk måttstock med vilken man kan värdera existerande rättsordningar. Värdena i ideologin går att återföra på ett gemensamt grundvärde som är själva kärnan i rättsstatsideologin. Detta innersta värde ligger i att den enskilda individen åtnjuter rättsligt skydd mot kränkningar genom den offentliga överhetens – statens – maktutövning.¹⁰ Frändberg menar att rättsstatsideologin uppställer ett krav på *rättslikhet*, vilket inkluderar idén om likhet inför lagen.¹¹ Vad gäller rättslikhet skiljer man mellan *likhet inför lagen* och *likhet i lagen*. Likhet *inför* lagen innebär att alla människor, som en viss regel är tillämplig på, skall behandlas på det sätt som regelns rättsföljd anger. Det är således frågan om en uniform tillämpning av lagen.¹² Likhet *i* lagen innebär enligt Frändberg att lagen, om den lojalt tillämpas, inte utsätter någon individ för otillbörlig diskriminering. Kärnan i otillbörlig diskriminering är, enligt Frändberg, när den kränker den utsatta individens liv i mänsklig värdighet.¹³

Också Nils Jareborg anser att det som utmärker en rättsstat är att den enskilde åtnjuter rättsligt skydd mot staten själv.¹⁴ Han sällar sig till Frändbergs uppfattning att rättsstatsideologin innefattar inte bara rättssäkerhet, utan även rättslikhet, rättstrygghet och rättstillgänglighet. *Rättslikhet* förklarar Jareborg innebära att det är kränkande att diskrimineras i rättshänseende, antingen genom att lagen i praktiken inte gäller för vissa personer, som därigenom åtnjuter särskilda förmåner, eller genom att vissa personer åläggs bördor utan stöd i lag. Likhet inför lagen kräver också lika tillgång till domstolarna och likställdhet mellan parterna i en rättegång.¹⁵

Alexander Peczenik påtalar att rätten är legitim endast i den mån den kan förankras i rättsstaten, som skapar rättssäkerhet och likhet inför lagen, samt i demokratin, som ger folket inflytande över maktutövningen och garanterar vissa grundläggande rättigheter.¹⁶ Peczenik menar att *likhet inför lagen* är centralt för rättssäkerheten. Han anser att ju bättre rättsreglerna återspeglar idealet om likhet inför lagen, desto mer främjas rättssäkerheten.¹⁷ Peczenik skiljer mellan formell och materiell likhet inför lagen. *Formell likhet inför lagen* är en konsekvens av att alla myndigheters verksamhet i en rättsstat bestäms av generella regler. Likhet inför lagen i *materiell* mening förutsätter dessutom att ingen diskriminering får förekomma. Närmare bestämt måste de av rättsreglerna gjorda distinktionerna mellan olika människor ha en etisk

¹⁰ Ibid. s. 24.

¹¹ Ibid. s. 27.

¹² Ibid. s. 29.

¹³ Ibid.

¹⁴ Jareborg, Nils, *Straffrättsideologiska framgångar*, Göteborg 2002, s. 80.

¹⁵ Ibid. s. 81.

¹⁶ Peczenik, Alexander, *Juridikens teori och metod*, Göteborg 1995, s. 11.

¹⁷ Peczenik, Alexander, *Vad är rätt? Om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation*, Göteborg 1995, s. 51.

motivering. Varje rättsstat, menar Peczenik, förutsätter formell likhet inför lagen. En materiell likhet inför lagen gör rättsstaten bättre, men den är inte nödvändig för att en stat skall vara en rättsstat.¹⁸

Det kan inte anses råda några tvivel om att principen om allas likhet inför lagen är ett nödvändigt element i en rättsstat. I det följande kommer jag att redogöra för det skydd likhetsprincipen har i grundlagen.

2.3 Skyddet för likhetsprincipen i grundlag

RF 1:9 stadgar att:

Domstolar samt förvaltningsmyndigheter och andra som fullför uppgifter inom den offentliga förvaltningen skall i sin verksamhet beakta allas likhet inför lagen samt iakttaga saklighet och opartiskhet.

Endast på detta ställe är likhet inför lagen reglerad i svensk grundlag. Turerna kring ett explicit införande av principen var många vid nuvarande Regeringsformens tillkomst på sextio- och sjuttiotalen. I slutbetänkandet från *Författningsutredningen* 1963 intogs ett förslag till en rättighetskatalog i kapitel 2.¹⁹ Likhet inför lagen nämndes inte i detta förslag. Även i *Grundlagsberedningens* förslag från 1972 saknas ett stadgande om likhet inför lagen.²⁰ Det som här framförallt debatterades var istället de närliggande frågorna om förekomsten av programstadgande och rättighetskatalog i grundlagen. I den påföljande propositionen intogs ett försiktigt programstadgande som inledning till en rättighetskatalog i kapitel 2.²¹ Den föreslagna lydelsen av RF 2:1, som också antogs, var:

Samhället skall verka för rättvisa och jämlikhet mellan medborgarna. Varje medborgare bör ha rätt till utbildning, arbete och social trygghet.

Inte heller i detta slutgiltiga förslag nämns likhet inför lagen, men likväl de närliggande begreppen *rättvisa* och *jämlikhet*. Departementschefen menade dock att:

”stadganden av denna art kan givetvis inte tillerkännas rättsligt bindande verkan. De kan därför inte åberopas som grund för konkreta krav från medborgarnas sida gentemot stadsorganen.”²²

Programstadgandet och rättighetskatalogen tillkom trots att grundlagsutredningen hade avrått ifrån dylika regleringar. RF i denna lydelse fick emellertid inte stå orörd länge. Redan 1973 tillsattes *Fri- och*

¹⁸ Ibid. s. 52 f.

¹⁹ SOU 1963:16 *Författningsutredningen*, s. 61 f.

²⁰ SOU 1972:15 *Ny Regeringsform ny riksdagsordning*.

²¹ Prop. 1973:90.

²² Ibid. s. 236.

*rättighetsutredningen*²³. Utredningens förslag till RF 1:2 1 st. hade följande lydelse:

Den offentliga makten bör utövas så att alla människors värdighet och lika värde erkännes, att alla är lika inför lagen, att män och kvinnor åtnjuter lika rättigheter, att den enskildes frihet och privat- och familjeliv skyddas samt att envars ekonomiska, sociala och kulturella välfärd främjas. Det allmänna skall verka för att demokratins idéer blir vägledande för samhällets institutioner och organ, organisationsväsendet och arbetslivet.²⁴

Här nämns för första gången likhet inför lagen. I utredningen uttalas att:

”Det är uppenbart att grundregler som i särskilda hänseenden förbjuder olikbehandling av medborgarna skulle stå i god överensstämmelse med de grundläggande värderingar i vårt samhälle som avspeglas bl. a. i olika rättviseresonemang i den politiska debatten och i de klassiska grundsatserna om allas likhet inför lagen och om att alla ska behandlas lika. Det är emellertid också uppenbart att en allmän princip om likabehandling måste vidkännas betydande modifieringar med hänsyn till innehållet i den rådande rättsordningen. Denna tillåter i betydande omfattning särbehandling av olika grupper av enskilda, och sådan särbehandling anses ofta vara inte bara godtagbar utan också önskvärd eller nödvändig.”²⁵

Som exempel på detta nämner utredningen att lagstiftaren gör skillnad mellan personer av olika ålder såvitt gäller sådana sociala förmåner som barnbidrag och pensioner, att skatte-, och sociallagstiftningen tar hänsyn bland annat till den enskildes förmögenhet och inkomst, mm. Det är på grund av detta som grundlagen:

”f.n. inte riktar något särbehandlingsförbud till lagstiftaren, utan endast förbjuder de rättstillämpande organen att särbehandla någon utan stöd i gällande rätt.”²⁶

I utredningen uttrycks vidare att:

”De stadganden av detta innehåll som återfinns i det undersökta internationella materialet brukar också uppfattas endast som krav på ”sakliga” eller ”objektivt godtagbara skäl” för särbehandling. Ett stadgande som tolkas på detta sätt kan inte få någon reell rättslig verkan, eftersom det i detta sammanhang inte är möjligt att fastställa innebörden av sådana uttryck som saklighet och objektivitet. Inte heller en rättsregel av sådan innebörd bör därför införas i den svenska grundlagen.”²⁷

Utredningen drar av detta slutsatsen att:

”grundsatsen om likabehandling i stället [bör] komma till uttryck genom ett programstadgande som anger att den offentliga makten bör utövas så att alla är lika inför lagen.”²⁸

²³ SOU 1975:75 *Medborgerliga fri- och rättigheter*.

²⁴ *Ibid.* s. 29.

²⁵ *Ibid.* s. 111.

²⁶ *Ibid.* s. 112.

²⁷ *Ibid.* s. 112 f.

²⁸ *Ibid.* s. 113.

Den fråga som här diskuteras är vilken omfattning begreppet *likhet inför lagen* skall ges. I en snäv betydelse innebär begreppet ett krav på saklighet och opartiskhet från domare och andra rättstillämpande myndigheter. Kravet rör här endast lagars *tillämpning*, inte dess *utformning*. Detta tolknings sätt stämmer väl överens med begreppets språkliga innehåll, *likhet inför lagen*. I en bredare betydelse kan begreppet tolkas som att innehålla ett krav som binder även lagstiftaren, *likhet i lagen*.²⁹ I *Fri- och rättighetsutredningen* sägs här tydligt att det är den förstnämnda snävare betydelsen som åsyftas. Det är denna möjlighet till att särbehandla i lagen som i utredningen åsyftas när det där sägs att

”särbehandling ofta anses vara inte bara godtagbar utan också önskvärd eller nödvändig.”³⁰

I den proposition som följde utredningens förslag togs begreppet *likhet inför lagen* bort. Detta motiverades av departementschefen med att bestämmelsen kunde tolka på två sätt:

”En möjlighet är att uppfatta den så att den vänder sig till de *rättstillämpande organen* och ålägger dessa att sträva efter att lika fall ska behandlas lika, dvs. att inte göra någon skillnad mellan individerna utöver vad som kan följa av gällande rättsregler. Om detta är avsikten kan jag emellertid inte finna annat än att den uppställer ett krav som är oacceptabelt svagt. Det är enligt min mening självklart att *likhet inför lagen* i nu avsedda bemärkelse *skall råda*... Om den föreslagna bestämmelsen däremot innebär att *lagstiftaren* skall sträva efter att behandla alla lika, ger den uppenbarligen uttryck för en målsättning i frågan om den samhällseliga verksamheten som varken är önskvärd eller realistisk... Det förhåller sig i själva verket så att särbehandlande lagstiftning på exempelvis de ekonomiska och sociala områdena är ett typiskt kännetecken för ett modernt välfärdssamhälle.”³¹

Följaktligen innehöll den antagna Regeringsformen inget krav på *likhet inför lagen*. Detta förhållande kom dock inte att vara länge, ty efter två borgerliga motioner kom *likhet inför lagen* att införas i svensk grundlag genom RF 1:9 som slutligen fick den lydelse den har idag.³²

Vi kan efter denna genomgång konstatera att likhetsprincipen har föga utrymme i konstitutionen. Trots detta måste sägas att principen utgör ett centralt ideal som har en stark ställning i svensk rätt.³³ Det kan också konstateras att kravet på allas *likhet inför lagen* har en snäv betydelse, det riktar sig till domstolar och andra rättstillämpande myndigheter och inte till lagstiftaren. Jag kommer nu att gå vidare genom att argumentera för att principen om allas *likhet inför lagen* skall vara gällande också på planet för straffverkställighet.

²⁹ Lernstedt 2005, s. 23 f.

³⁰ SOU 1975:75, s. 111.

³¹ Prop. 1975/76:209 *Om ändring i Regeringsformen*, s. 98 f.

³² Motionerna 1975/76:2551 och 1975/76:2553.

³³ Se bland annat Depch. i Prop 1975/76, s. 98: ”Det är enligt min mening självklart att *likhet inför lagen* i avsedda bemärkelse *skall råda*.”

2.4 En likhetsprincip på planet för straffverkställighet

Den moderna straffrätten genomsyras av *skuldprincipen*; den som inte rimligen kan klandras för sina handlingar skall inte straffas.³⁴ Kriminaliserade gärningar är från samhällets synpunkt förkastliga och personen som begått brottet är klandervärd. Straffrätten utgör vidare den offentliga rättens främsta uttryck för statsmaktens tvångsmakt mot medborgarna. Dessa faktorer talar starkt för att rättsstatsprincipen, med principen om likhet inför lagen som en viktig komponent, är särskilt viktig på straffrättens område. Jareborg och Zila betonar att man strävar efter *ekvivalens*, det vill säga likartade straff för brott med samma straffvärde begångna av olika personer.³⁵ Lika brott kräver samma straff.

Inom EU har man, som jag beskrivit ovan under 1.2, vidareutvecklat tanken på en harmoniserad straffrätt. Harmoniseringen förutsätter inte bara åtgärder på det lagstiftande planet, utan också på planen för rättsskipning och straffverkställighet.³⁶ Det utökade samarbetet som omfattar även hur straffen skall verkställas motiveras med krav på effektivitet samt med rädsla för ”jurisdiction shopping”, det vill säga att brottslig verksamhet planeras till länder där straffen förväntas bli så lindriga som möjligt. För att uppnå dessa mål anses det inte tillräckligt att straffskalorna är samma inom EU, och inte heller att de straff som döms ut av domstolarna är lika stränga. Det krävs dessutom att bestämmelserna för påföljdsverkställighet skall harmoniseras eller unifieras.³⁷

Ur ideologisk synvinkel bör man förhålla sig kritisk mot en icke-enhetlig straffverkställighet inom en rättsordning. Detta dock inte främst på grund av rädsla för ”jurisdiction shopping”. Kritiken bör istället ha sin grund i hänsyn till principen om allas likhet inför lagen. Träskman menar att det inte är accepterat att lika brott bestraffas med olika straff.³⁸ Detta krav på ”samma straff för lika brott” kan härledas ur likhetsprincipen. När straffrätten harmoniseras inom EU bör vi ställa samma krav på denna gemensamma rättsordning som på vårt nationella straffrättsystem. Att lika brott skall ge samma straff är då inte enbart en fråga om att straffskalorna skall vara utformade på samma sätt och att domstolar skall tillämpa de gemensamma lagarna på ett likartat sätt. Ytterst är detta en fråga om hur straffrätten verkställs, det vill säga hur straffen ser ut i de enskilda staterna.

Av detta kapitel kan vi dra slutsatsen principen om allas likhet inför lagen utgör ett centralt element i idén om rättsstaten. Vidare kan konstateras att principen har en stark ställning inom svensk rätt, samt att den riktar sig till de rättstillämpande myndigheterna och inte till lagstiftaren. Slutligen är det

³⁴ Träskman (2003), s. 303.

³⁵ Jareborg, N och Zila, J, *Straffrättens påföljdslära*, Stockholm 2000, s. 67.

³⁶ Träskman (2003), s. 311.

³⁷ *Ibid.* s. 309.

³⁸ *Ibid.* s. 306.

motiverat att säga att likhet inför lagen i en rättstat bör råda inte bara på de lagstiftande och dömande planerna utan också på planet för straffverkställighet. Idén om samma straff för lika brott kan härledas från principen om allas likhet inför lagen.

Hur mycket skiljer sig de europeiska fängelsesystemen åt? Är de olikheter som finns rimliga eller är det befogat att säga att det inte inom europeisk straffrätt råder likhet inför lagen i frågan om straffverkställigheten? Det är dessa frågor som jag avser att besvara när jag i det följande gör en komparation mellan fängelsesystemen i Sverige, Polen och Litauen där jag tittar på hur straffet verkställs i de respektive länderna.

3 Fängelsestraffet som påföljd inom EU

3.1 Inledning

I detta kapitel kommer jag att studera hur fängelsestraffet verkställs i de tre EU-länderna Sverige, Polen och Litauen. Min avsikt är att jämföra fängelsestandarden i dessa länder. Inledningsvis kommer jag att redogöra för de internationella konventioner som finns på området. Därefter kommer jag att ange de jämförelsekriterier jag använder mig av. Slutligen kommer jag i detta kapitel att presentera den komparativa studien. Först i nästa kapitel tittar jag på huruvida EU-strafrätten uppfyller kravet på samma straff för lika brott, dvs. huruvida det föreligger likhet inför lagen på planet för straffverkställighet.

3.2 Mänskliga rättigheter

Sverige och andra länder inom EU har tillträtt ett flertal internationella konventioner som reglerar mänskliga rättigheter och förhållanden i fängelser. Inledningsvis kommer jag att redovisa den del av detta regelverk som har anknytning till FN. Därefter redogör jag för Europarådets arbete för mänskliga rättigheter och en gemensam minimistandard för fängelsestraff.

3.2.1 Förenta Nationerna

Som medlem i FN har Sverige och övriga länder inom EU åtagit sig att främja den allmänna respekten för och iakttagandet av mänskliga rättigheter och grundläggande friheter, utan åtskillnad med avseende på ras, kön, språk eller religion (artikel 55 och 56 i FN-stadgan). I FN:s allmänna förklaring om mänskliga rättigheter som antogs av generalförsamlingen 1948 finns några bestämmelser som är av betydelse för straffverkställigheten. I artikel 5 anges att ingen får utsättas för tortyr eller annan grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning. Enligt artikel 12 får ingen utsättas för godtyckliga ingripanden i fråga om privatliv, familj, hem eller korrespondens och inte heller för angrepp mot heder eller anseende.

De rättigheter som anges i konventionen har efter hand utvidgats och preciserats i en rad andra konventioner och deklarerationer. Av dessa kan för det första nämnas den internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter från den 16:e december 1966. I artikel 7 finns en liknande bestämmelse mot tortyr som i artikel 5 i 1948-års konvention. Vidare skall enligt artikel 10 alla som berövats sin frihet behandlas human

och med aktning för människans inneboende värde. Det framgår vidare av nämnda artikel att det väsentliga syftet med behandlingen av fångar skall vara deras förbättring och sociala rehabilitering.

Sverige och övriga EU-länder har även ratificerat konventionen mot tortyr och annan grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning, som antogs av generalförsamlingen den 10 december 1984 och trädde i kraft 1987. Med tortyr avses i konventionen varje handling genom vilken allvarlig smärta eller svårt lidande, fysiskt eller psykiskt, medvetet tillfogas någon för vissa angivna syften. Tortyr innefattar dock inte enligt konventionen smärta eller lidande som uppkommer enbart till följd av, eller som är förknippade med, lagenliga sanktioner. Av artikel 16 framgår att varje konventionsstat skall förhindra också andra handlingar som innebär grym, omänsklig, eller förnedrande behandling eller bestraffning men som inte kan betecknas som tortyr. En förutsättning för att bestämmelserna i konventionen skall vara tillämpliga är att en företrädare för det allmänna begått, uppmanat, samtyckt eller lämnat sitt medgivande till handlingarna. Konventionsstaterna har åtagit sig att avge rapporter avseende konventionen. Committee against Torture tillsattes genom konventionen för att granska och kommentera rapporterna.

Redan år 1955 antogs resolutionen Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, som innehåller bestämmelser om b la. inkvartering, idrott, sjukvård, disciplin, tvångsmedel, religion, utbildning och rekreation. Generalförsamlingen har även på senare år antagit en rad dokument som avser att reglera en minimistandard för behandlingen av interner. Bland dessa kan nämnas Basic Principles for the Treatment of Prisoners från 14:e december 1990 samt Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment från 9:e december 1988. Andra dokument som antagits i denna ordning är b la. specialregleringar avseende unga brottslingar.

3.2.2 Europarådet

Den europeiska konventionen om de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen) antogs i Rom 1950, och gäller sedan 1995 som svensk lag genom RF 2 kap 23 §. Enligt artikel 3 i Europakonventionen får ingen utsättas för tortyr eller omänsklig eller förnedrade behandling eller bestraffning. Tortyrförbudet är generellt och undantagslöst och hör till de stadganden från vilka inga avsteg får göras ens under extraordinära förhållanden enligt artikel 15 i Konventionen.³⁹ Vad som innefattas i begreppen ”tortyr”, ”omänsklig behandling” och ”förnedrande behandling” är inte en gång för alla definierat i konventionstext, utan begreppen får efterhand en konkret innebörd genom

³⁹ Danelius, Hans, *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis – En kommentar till Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna*, uppl. 2, Norstedts Juridik, Stockholm 2002, s. 71.

praxis. Europadomstolen har emellertid framhållit att endast behandling eller bestraffning som kännetecknas av betydande hårdhet eller hänsynslöshet omfattas av artikel 3. Begreppen ”omänsklig” och ”förnedrande” skall alltså tolkas restriktivt.⁴⁰ Direkt fysisk misshandel betraktas som tortyr och även isolering av intagna på fängelser eller i häkten kan under vissa förutsättningar betraktas som en kränkning enligt artikel 3.

Sverige och övriga EU-länder har ratificerat den europeiska konventionen till förhindrande av tortyr eller omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning som antogs av Europarådets ministerkommitté år 1987. Konventionen syftar till att komplettera artikel 3 i Europakonventionen. Genom konventionen inrättades European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (Antitortyrkommittén), som har till uppgift att genom besök på anstalter förstärka frihetsberövade personers skydd mot tortyr mm.⁴¹ Europarådet har utarbetat ett stort antal resolutioner och rekommendationer beträffande kriminalvårdspåföljder. Här kan bland annat nämnas ministerrådets rekommendation (nr 3 för 1987) om europeiska fängelseregler (i fortsättning refererad till som de europeiska fängelsereglerna). Innehållet i rekommendationerna motsvarar till stor del FN:s Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners. Arbetet syftar till att upprätta en minimistandard för behandlingen av frihetsberövade. Som ovan nämnts (1.2), pågår i Europarådet för närvarande ett arbete i samarbete med EU som syftar till att upprätta en gemensam fängelsestadga.⁴²

3.3 Kriterier för jämförelse

Jag kommer i min jämförelse att utgå från åtta olika kriterier som tillsammans ger en bild av den materiella standarden i europeiska fängelser. Föremål för min studie är de verkliga förhållandena och jag lutar mig mot regelverken endast när dessa kan konstateras ha sin motsvarighet i verkligheten. De kriterier som jag valt är reglerade i FN:s Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners samt Europarådets rekommendation om europeiska fängelseregler. Dessa regler avser inte att i detalj reglera ländernas fängelsesystem, utan har som mål endast att ange den minimistandard som är accepterad.⁴³ Det skall noteras att jag *inte* i min jämförelse har som mål att se huruvida dessa regler efterlevs i de undersökta staterna. Mitt mål är som tidigare framhållits att se om standarden i fängelserna är lika i den mån att kravet på samma straff för lika brott är uppfyllt. Jag kommer dock att använda mig av några av de kriterier som ställs upp i regelverket, eftersom reglerna tillhandahåller en relevant måttstock för jämförelse. I det närmsta kommer jag därför att gå igenom dessa kriterier och vad som innefattas i dem.

⁴⁰ Ibid. s. 72.

⁴¹ SOU 2005:54, s. 201.

⁴² Ibid. s. 2001 f.

⁴³ Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, art. 1 och 2.

3.3.1 Hygien, kläder och mat

Möjligheterna för fångarna att uträtta sina naturliga behov ses som en viktig aspekt av renligheten och hygien på institutionerna. Tillgänglighet, renlighet, avskildhet samt tillgång till toalettpapper ses som viktiga aspekter av huruvida fångarna behandlas med respekt för deras mänskliga värdighet, såsom föreskrivs i regel 1 i de europeiska fängelsereglerna, samt i artikel 1 i Basic Principles for the Treatment of Prisoners.⁴⁴ Att toaletterna skall hålla en viss standard regleras också i Standard Minimum Rules artikel 12.

En annan viktig aspekt av hygien är tillgängligheten till bad eller dusch. Möjligheten att minst en gång i vecka duscha eller bada regleras i Standard Minimum Rules artikel 13. Alla kläder som de intagna använder skall hållas hela och rena (Standard Minimum Rules artikel 17(2)) och i de fall de intagna inte får använda sina egna kläder måste fängelseuniformerna vara anpassade efter klimat och andra förhållande och får inte heller vara förödmjukande (Standard Minimum Rules artikel 17 (1)).

Avseende maten på anstalterna stadgar Standard Minimum Rules att den skall serveras på sedvanliga mattider, ha bra näringsvärde och kvalitet samt vara väl tillagad och serverad (artikel 20 (1)). Regleringen i de europeiska fängelsereglerna motsvarar i allt väsentligt regleringen i Standard Minimum Rules (se artiklarna 22-25).

3.3.2 Cellen

Enligt Standard Minimum Rules skall varje intagen ha en separat säng (artikel 19), men det finns ingen skyldighet att tillhandahålla en separat cell. Det ställs dock krav på att alla utrymmen som används av de intagna, och i synnerhet sovutrymmena, skall ha tillräckligt med luft, uppfylla ett minimum av golvutrymme, ljus, uppvärmning och ventilation. Det ställs också krav på att alla utrymmen där de intagna lever eller arbetar skall ha fönster som släpper in ljus och luft, och vidare att det skall finnas lampor som ger tillräckligt ljus för att arbeta eller läsa (artikel 11 (a) och (b)).

Enligt de europeiska fängelsereglerna skall de intagna normalt sett ha tillgång till en egen cell nattetid, en princip där undantag kan göras om fängelseledningen anser att det finns fördelar med att de intagna delar cell (artikel 14). Detta regelverk ställer liknande krav på de intagnas utrymmen som Standard Minimum Rules. Jag kommer under detta jämförelsekriterium att titta på hur mycket utrymme varje intagen har, om det finns en enskild cell och vilket skick cellen är i.

⁴⁴ Ibid. s. 29.

3.3.3 Beläggning

Detta kriterium visar hur stor del av kapaciteten i landets fängelser som utnyttjas. När antalet intagna är större än fängelsernas kapacitet att inhysa dem råder överbeläggning i fängelserna. Överbeläggning är ett stort problem då detta ofta medför ohygieniska förhållanden, trängsel, konstant brist på privatliv, lite tid utanför cellerna, underdimensionerad hälsovård samt ökade spänningar och våld mellan internerna och mellan internerna och personalen.⁴⁵ Europarådet har uttalat att överbeläggning i fängelser och växande fångpopulationer utgör stora utmaningar för fängelseledningar och för rättssystemen i sin helhet, både i termer av mänskliga rättigheter och av effektivt styre av institutionerna.⁴⁶

3.3.4 Hälsovård

I kommentaren till de europeiska fängelsereglerna sägs att "the medical services in prison establishments should be available and organised to standard comparable in quality of those in the community at large. They are particularly important in the prison setting as reflecting, in a conspicuous way, the standard of humanity and care that characterise the nature of the prison system itself."⁴⁷ För att säkra en human standard på hälsovården i fängelserna föreskriver de europeiska fängelsereglerna bland annat att varje anstalt skall ha åtminstone en läkare tillgänglig, att denne skall ha kompetens inom även psykiatrisk vård, att det skall finnas möjlighet till tandvård, samt att intagna skall kunna förflyttas till den civila vården om de blir svårt sjuka (artikel 26). Samma reglering finns i Standard Minimum Rules (artikel 22).

3.3.5 Disciplin

Det är av stor vikt att intagna som blir föremål för disciplinstraff först informeras skriftligt samt får en möjlighet att presentera sitt försvar. De intagna bör även ha en möjlighet att överklaga beslut om disciplinstraff till högre instans.⁴⁸ Fokus har i detta sammanhang kommit att ligga på placering av internen i isolation eftersom detta utgör det mest ingripande typen av konsekvens vid disciplinöverträdelser.⁴⁹

I Standard Minimum Rules föreskrivs att kroppsbestraffning, bestraffning genom placering i en mörk cell, samt alla former av grym, inhuman eller

⁴⁵ CPT/Inf(2001)22, Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 14 to 23 February 2000, art. 56.

⁴⁶ Walmsley, Roy, *Further Developments in the Prison Systems of Central and Eastern Europe*, HEUNI Publication Series No. 41, Helsingfors 2003, s. 13.

⁴⁷ Kommentaren till European Prison Rules, p. 25.

⁴⁸ Walmsley (2003), s. 43.

⁴⁹ Ibid.

förnedrande bestraffning skall vara förbjudna påföljder mot disciplinöverträdelser (artikel 31). Disciplinstraff som innebär isolering eller att dieten inskränks får inte ske med mindre än att den intagne är både fysiskt och psykiskt lämpad för detta (artikel 32). Vidare föreskrivs att all disciplinbestraffning måste vara reglerad i lag eller i annat regelverk, att den intagne skall bli informerad om anklagelserna mot honom, att han skall ha möjlighet att försvara sig mot anklagelserna samt att fallet skall undersökas grundligt (artikel 30). För alla typer av disciplin och ordningsregler gäller vidare att de inte får vara mer långtgående än vad som är nödvändigt (artikel 27). Det skydd som här refererats föreskrivs också i allt väsentligt i de europeiska fängelsereglerna (artikel 33-37).

Jag kommer under detta jämförelsekriterium framförallt att titta på hur isoleringen som konsekvens vid disciplinöverträdelser är utformad, samt om det förekommer icke lagreglerade bestraffningsmetoder på anstalten. Under denna rubrik kommer jag vidare att beskriva relationerna generellt mellan personalen och de intagna på anstalten.

3.3.6 Kontakt med yttvärlden

I kommentaren till de europeiska fängelsereglerna framhålls att den intagnes kontakt med sin familj och information från yttvärlden är av största betydelse för all modern fängelseverksamhet som siktar mot att undvika institutionalisering och förbättra utsikterna för den intagnes återanpassning till samhället. I enlighet med detta resonemang skall intagna tillåtas att kommunicera med bland annat sin familj och även att ta emot besök (artikel 43.1 i europeiska fängelsereglerna). För att uppmuntra kontakt med yttvärlden åläggs institutionerna att ha ett system för permissioner som är kopplat till ett behandlingsprogram (artikel 43.2). Internerna skall ha möjlighet att inhämta information genom tidningar, TV, radio etc. (artikel 45). I väsentliga delar är samma bestämmelser föreskrivna i Standard Minimum Rules (artikel 37-39).

Jag kommer under detta jämförelsekriterium att titta på vilka möjligheter internerna på anstalterna har att upprätthålla kontakter utanför anstalten genom besök, korrespondens och telefonsamtal. Jag kommer även att titta på hur systemen för permissioner är utformade.

3.3.7 Arbete och utbildning

I enlighet med de europeiska fängelsereglerna skall arbete inom anstalten ses som ett positivt element i de intagnas vård och återanpassning (artikel 71.1). Arbetet inom anstalterna bör vidare vara av sådan karaktär att det främjar den intagnes möjlighet att leva ett normalt liv efter frigivningen (artikel 71.4) Sälunda stadgas att dömda fångar kan ges arbetsplikt efter sin fysiska och mentala förmåga (artikel 71.2), samt att arbetet skall ha ett nyttigt innehåll och vara tillräckligt omfattande för att hålla den intagne

aktiv under en hel arbetsdag (artikel 71.3). Sålunda framhålls arbetets moraliserande egenskaper, något som också framkommer i Minimum Standard Rules (artikel 71). Även utbildning framhålls som en väg för återanpassning i samhället samt för moralen och självrespekten hos internerna. Sålunda stadgas att det skall finnas möjligheter att ta del av utbildningsprogram på alla anstalter (artikel 77 i de europeiska fängelsereglerna). Det stadgas även att utbildning skall ges samma status som arbete på anstalten, att särskild vikt skall läggas vid utbildning av unga interner, interner med utländsk bakgrund och analfabeter samt att utbildningen i mesta möjliga mån skall genomföras inom landets allmänna utbildningssystem (artikel 78-81). Under detta jämförelsekriterium kommer jag att titta i vilken mån internerna på anstalterna sysselsätts genom arbete, utbildning eller annan sysselsättning.

3.3.8 Motion och aktiviteter

I artikel 83 i de europeiska fängelsereglerna framhålls vikten av fysisk träning, aktivitet och rekreation för den mentala och psykiska hälsan. Sålunda stadgas att anstalten skall tillhandahålla utrymme och utrustning som möjliggör fysisk aktivitet, samt att alla interner som inte arbetar utomhus skall ges möjlighet att ägna sig åt fysisk aktivitet utomhus minst en timme varje dag (artikel 86).

Jag kommer i det följande att se vilken standard som upprätthålls i de undersökta länderna för respektive kriterium.

3.4 Sverige

I Sverige finns 54 anstalter spridda över hela landet. Anstalterna kan vara öppna eller slutna och slutna anstalter kan ha säkerhetsavdelningar med särskild övervakning (KvaL 3 §). Utvecklingen går mot att antalet små anstalter minskar och antalet större anstalter ökar, detta av effektivitets- och kostnadsskäl.⁵⁰

Antitortyrkommittén gjorde en undersökning i Sverige 27 januari till 5 februari 2003, och besökte då som enda fängelseanstalt Tidaholmsanstalten. En rapport lämnades in den 18 november år 2004.⁵¹ Min genomgång av standarden i Svenska fängelser stödjer sig på detta dokument, på Kriminalvårdsverkets egna uppgifter samt på samtalsintervju med företrädare för Kirsebergsanstalten. Jag kommer också i någon del att stödja mig på det regelverk som finns tillgängligt. Bestämmelser om kriminalvård i

⁵⁰ *Kriminalvård i Sverige 2005*, Kriminalvården, 2005, s. 12.

⁵¹ CPT/Inf(2004)32, CPT/Inf(2004)32, Report to the Swedish Government on the visit to Sweden carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 27 January to 5 February 2003.

anstalt finns framförallt i KvaL, KvaF samt i KVVFS. KvaL gäller för kriminalvård i anstalt efter dom på fängelse (KvaL 1§), således den typ av anstalter som jag avser att behandla i detta arbete.

3.4.1 Hygien, kläder och mat

Det finns ingen skyldighet enligt svenska regler att tillhandahålla en toalett i varje cell. I många av de nybyggda cellerna på anstalterna finns det toalett- och tvättutrymme, men i flera fall är dessa belagda utanför cellerna och utgör gemensamt utrymme för ett antal interner. Enligt CPT-rapporten fanns det dock ingen anledning att klaga på de gemensamma tvätt- och toalettutrymmena.⁵² En stor del av skötseln av cellen och andra gemenskapsutrymmen ombestyrts av personal på anstalterna. Att till viss del själv sköta uppgifter som städning och tvättning ingår dock i den intagnes träning i vardagliga sysselsättningar. Maten serveras på svenska fängelser på regelbundna tider varje dag och medelvärdet för en dags matkostnad är 45 kronor. I kostnaden ingår frukost, lunch, mellanmål och middag.⁵³

3.4.2 Cellen

I CPT-rapporten konstateras att internerna på de undersökta anstalterna alla hade enskilda celler och att dessa mätte 6 till 10 m².⁵⁴ Här fanns även ibland större celler tillgängliga för kvinnliga interner med barn eller psykiskt funktionshindrade personer.⁵⁵ I rapporten konstateras vidare att det i cellerna fanns bra artificiellt ljus samt i de allra flesta fall god ventilation och tillgång till naturligt ljus.⁵⁶ Cellerna är möblerade med en säng, ett bord, en stol eller pall samt förvaringsutrymme. Fängelseanstalterna var vidare utrustade med en radio och/eller TV samt i något fall videospel och datorer.⁵⁷ Enligt CPT-rapporten höll standarden i fängelserna generellt sett en hög standard, men man framföll att vissa planerade reparationer måste genomföras för att standarden skall upprätthållas.⁵⁸

Under min intervju med Kirsebergsanstaltens kriminalvårdsinspektör Helle Kjölstad fick jag reda på att målet är att internerna alltid skall ha ett eget bostadsrum. Under vissa perioder av hård överbeläggning har detta inte varit möjligt att upprätthålla. I de allra flesta fall har dock internerna var sin cell. I denna cell finns förutom säng, hylla, klädkåp och skrivbord, även TV, stereo och klockradio. För de interner som studerar finns också möjlighet att ha en dator på rummet. På Kirsebergsanstalten finns inte tillgång till toaletter i varje bostadsrum, utan dessa är gemensamma och finns utanför cellerna. Internerna har dock tillgång till toaletterna dygnet

⁵² Ibid. art. 50.3.

⁵³ *Kriminalvård i Sverige 2005*, s. 12.

⁵⁴ CPT/Inf (2004) 32, art. 50 st. 1.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid. art 50 st. 2.

⁵⁸ Ibid. art 50 st. 3.

runt. På nyare svenska kriminalvårdsanstalter finns inbyggda toaletter i varje cell.

3.4.3 Beläggning

Sverige hade i september år 2004 7 332 interner, vilket motsvarar 81,7 av 100 000 invånare. Fängelseanstalterna hade samma år kapacitet att ta emot 7 099 interner. Beläggningen år 1999 var 89 per 100 platser, år 2003 106,9 per 100 platser och år 2004 103,3 per 100 platser. Fängelserna hade således år 2004 en överbeläggning på 3,3 procent.⁵⁹

3.4.4 Hälsovård

Enligt CPT-rapporten hade Tidaholmsanstalten vid tiden för kommitténs besök en allmänläkare anställd sex timmar i veckan, en halvtidsanställd psykiatriker samt tre sjuksköterskor anställda på heltid.⁶⁰ Också en tandläkare fanns vid vissa tillfällen att tillgå på anstalten. Kommittén fick dock intrycket av att behovet av tandvård var större än den service som erbjöds.

I CPT-rapporten noterades svagheter i den psykiatriska vården. Trots att Tidaholmsanstalten har en halvtidsanställd psykiatriker, finns enligt kommittén ingen koppling mellan denna behandling och den övriga hälsovården på anstalten. Det fanns även ett utbrett missnöje med långa väntetider till psykologmottagningen.⁶¹ Kommittén rekommenderade att den psykiatriska- såväl som den psykologiska vården förstärktes samt att samarbetet mellan dessa utvecklas. Detta pga. det ökade antalet intagna med psykiska besvär, i synnerhet bland fångar i isolation.⁶² Kommittén påtalar även problemet med bristande vård för allvarligt psykiskt störda personer på anstalterna.⁶³ Dessa bör vårdas inom den reguljära psykvården av personal med specialkompetens och inte inom anstalterna menade kommittén. Antitortyrkommittén betraktar detta som ett område med högsta prioritet.⁶⁴

För drogrelaterade problem noterades i CPT-rapporten att det finns ett antal behandlingsprogram tillgängliga, inom vilka specialutbildad personal arbetar. Kriminalvårdens missbrukarprogram bedrivs enligt metoder som har vetenskapligt bevisade effekter, bland andra den så kallade tolvstegsmodellen som används av anonyma alkoholister. Inom Tidaholmsanstalten hade exempelvis utvecklats en drogfri enhet med en

⁵⁹ Council of Europe, Space I (Annual Penal Statistics of the Council of Europe), 1999 Enquiry, s. 10, Council of Europe, Space I (Council of Europe Annual Penal Statistics) Survey 2003, s. 14 och Council of Europe, Space I (Council of Europe Annual Penal Statistics) Survey 2004, s. 16 och 21.

⁶⁰ CPT/Inf (2004) 32, art. 61.

⁶¹ Ibid. art. 63.

⁶² Ibid. art. 64.

⁶³ Ibid. art. 65.

⁶⁴ Ibid.

”motivationsavdelning” och en ”behandlingsavdelning”, vilket berömdes av kommittén.⁶⁵

På Kirsebergsanstalten sker behandlingen inom den så kallade programverksamheten. Här erbjuds behandlingsprogram mot till exempel narkotikaberoende, och anstalten har för detta ändamål en drogterapeut anställd. Vidare finns på anstalten två anställda läkare med kompetens inom såväl somatisk som psykiatrisk vård, samt två sjuksköterskor.⁶⁶

3.4.5 Disciplin

Under Antitortyrkommitténs besök i Sverige framkom inga anklagelser mot personalen om fysisk illabehandling av interner. Tvärtom framhåller kommittén att många av de intervjuade internerna talade i positiva ordalag om personalen på anstalten.⁶⁷ Kommittén uppmärksammade dock problemet med psykiska besvär hos interner som under längre perioder hålls i isolation. På Tidaholmsanstalten kunde interner hållas isolerade under längre perioder som konsekvens vid bråkigt uppförande. Isolationen ledde till orolighet, ångest och depression hos internerna. Dessa tillstånd yttrade sig ofta i form av sömnbesvär och varierande psykosomatiska symtom som till exempel smärta i ryggen eller huvudvärk, uppgifter som bekräftades av anstaltens egen sjukvårdspersonal. Det visade sig också att isolationen förvärrade redan existerande psykiska besvär samt att tiden i isolation hade negativ inverkan på minnet och förmågan till koncentration. Vidare var det ovanligt att psykiska besvär under isolation ledde till att restriktionerna togs bort. I de fall psykologen på anstalten ansåg att en intern inte var i tillräckligt gott psykiskt skick att klara av isolationen dröjde det ofta flera veckor innan internen förflyttades.⁶⁸ Dessa förhållanden ansågs oacceptabla av Antitortyrkommittén som rekommenderade att i de fall isolation av en intern var oundviklig, till exempel på grund av disciplin och ordning på anstalten, måste internen under sin isolationsperiod tillförsäkras tillräckligt mått av mänsklig kontakt, till exempel med personalen.⁶⁹

Enligt KvaL 20 § st. 1 kan en intern placeras avskild⁷⁰ från andra intagna under vissa förutsättningar, bland annat om det föreligger fara för annans liv eller hälsa eller för allvarlig skadegörelse på anstaltens egendom. Enligt kriminalvårdsinspektör Helle Kjölstad kan en intern placeras i avskildhet om det finns ett behov av att kontrollera personen till exempel på grund av rymningsrisk, att personer hotar andra interner, eller om en intern är hotad av andra och därför behöver skydd. Isoleringen används således inte direkt

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Intervju med Helle Kjölstad, Kriminalvårdsinspektör på KVM Kirseberg den 25:e januari 2006.

⁶⁷ CPT/Inf(2004)32, art. 60 st. 1.

⁶⁸ Ibid. art. 60 st. 2.

⁶⁹ Ibid. art. 60 st. 3.

⁷⁰ I Sverige används inte termen *isolering*, utan istället det mer neutrala begreppet *placering i avskildhet*.

som ett straff för ett disciplinbrott. Ett beslut om avskildhet fattas av en kriminalvårdsinspektör.⁷¹ Internen placeras då på en särskild avdelning där han hålls inlåst i sin cell hela dygnet förutom den timme då han erbjuds utomhusvistelse. Beslutet om avskildhet omprövas var tionde dag eller så fort det finns anledning till det (KvaL 20 § st 3). Det finns ingen maximal gräns för hur länge en intagen kan förbli på isoleringsavdelningen, men en omplacering av en intagen kan i sista hand vara en möjlighet.

Enligt Helle Kjölstad mår de flesta interner dåligt av att vara placerade i isolering. En gång i månaden får internen dock besök av en psykiatriker och beslutet om isolering kan hävas om den intagne mår alltför dåligt.⁷² Andra konsekvenser som kan följa av ett brott mot disciplinen på anstalten kan vara att den intagne får sina besök övervakade, t.ex. om internen har påträffats med narkotika, att permissioner blir indragna eller att den villkorliga frigivningen senareläggs. Samtliga dessa beslut, inklusive beslut om placering i isolering kan överklagas till en högre instans inom kriminalvården (KvaL 58 §). Dessa beslut kan i sin tur överklagas till allmän förvaltningsdomstol (KvaL 59 §).

Helle Kjölstad menar att relationerna mellan interner och personal på Kirsebergsanstalten är god men professionell. Hon framhåller vikten av att beslutsfattare hela tiden finns nära till hands och att vårdarna rör sig ute bland internerna. På detta viset minskar risken för spänningar på anstalten.⁷³

3.4.6 Kontakt med yttvärlden

Enligt svenska kriminalvårdsverket är det viktigt att de intagna kan ta emot besök inne på anstalten för att kunna upprätthålla kontakter med sina anhöriga samt för att ha ett nära och positivt nätverk inför frigivningen.⁷⁴ Enligt CPT-rapporten kunde samtliga intagna på Tidaholmsanstalten ta emot ett eller två besök om sex timmar i månaden. Det fanns även tillgång till ett tillräckligt antal betaltelefoner enligt kommittén.⁷⁵ På öppna anstalter kan besöken ske i de intagnas bostadsrum eller på anstaltens fritidsområde om detta av personalen bedöms som säkert. På vissa anstalter finns särskilda besökslägenheter som där den intagne kan vistas med sina anhöriga under en längre tidsperiod.⁷⁶ Detta finns till främst för att underlätta för intagna som har barn men som inte har rätt till oövervakade permissioner.⁷⁷ Vad gäller kortare besök finns det generellt ingen gräns för hur många en intagen får ta emot (KvaL 29 § och KVVFS 2005:25 4 kap. 5 §).

⁷¹ Intervju med Helle Kjölstad.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ *Kriminalvård i Sverige 2005*, s. 16.

⁷⁵ CPT/Inf (2004) 32, art. 72.

⁷⁶ *Kriminalvård i Sverige 2005*, s. 16.

⁷⁷ Ibid.

Det anses vara av stor vikt att barn till intagna får möjlighet att hålla kontakten med sina föräldrar, genom besök, per brev och per telefon. På en del anstalter finns besöksrum med barnanpassade möbler, och i vissa fall har anstalterna också särskilda uteplatser som är utformade efter barns behov. En kvinna som dömts till fängelse har möjlighet att ta med sitt spädbarn på anstalten. Ambitionen är dock så långt som möjligt att undvika att barn vistas i fängelse.⁷⁸

År 2004 var antalet permissioner 40 299. Av dessa missköttes cirka 0,5 procent.⁷⁹ Permissionssystemet är avsett att minska de skadliga verkningarna av frihetsberövandet och underlätta en successiv utslusning till samhället. Permissionssystemet regleras i KvaL 32 §. Vid varje permissionsansökan görs en individuell riskbedömning som ligger till grund för om den intagne beviljas permission eller inte. Huvudregeln är att permission inte får beviljas om det föreligger en påtaglig fara för fortsatt brottslig verksamhet eller avsevärd fara för annat missbruk. Det finns tre olika permissionstyper: normalpermission, särskild permission och lufthålspermission. En normalpermission beviljas i normalfallet en gång i månaden. Den intagnes frihet ökar successivt enligt en permissionstrappa. Den första permissionen omfattar cirka åtta timmar, och därefter ökar friheten om den intagne inte missköter sig till att i slutet av verkställigheten uppgå till maximalt 72 timmar. Särskild permission kan beviljas om det finns särskilda skäl. Lufthålspermission används för att minska skadeverkningarna av ett långt frihetsberövande. Denna permissionsform används främst för de intagna som inte beviljas normalpermission på grund av att risken för brott eller missbruk är stor. Lufthålspermissionen är alltid bevakad av kriminalvårdspersonal och varar under några timmar.⁸⁰

3.4.7 Arbete och utbildning

För en intern på ett svenskt fängelse är deltagande i någon form av sysselsättning en skyldighet. (KvaL 12 §). De intagna deltar därför i olika typer av arbete, utbildning och annan programverksamhet. Målet är att denna sysselsättning skall omfatta 40 timmar i veckan. Under de senaste fem åren har sysselsättningsgraden legat runt 80 procent. De flesta interner sysselsätts i arbete och intern service såsom städning och matlagning. Som exempel på arbeten som utförs inom fängelserna men som inte har anknytning till intern service kan nämnas monteringsarbeten och snickeri, några anstalter bedriver jord- och skogsbruk och några har handelsträdgårdar. På vissa anstalter bedrivs arbetet i form av arbetsmarknadsutbildning i samarbete med arbetsmarknadsverket.⁸¹

Utbildning inom anstalten handlar till största delen om grundskole- och gymnasiestudier, men det kan även finnas möjlighet till högskolestudier.

⁷⁸ Ibid. s. 17.

⁷⁹ Ibid. s. 18.

⁸⁰ Ibid. s. 18.

⁸¹ Ibid. s. 15.

Den största delen av kriminalvårdens utbildning bedrivs genom externa konsulter som till exempel Komvux. På många anstalter finns det möjlighet att bedriva distansutbildningar på högskole- och universitetsnivå. Kriminalvården bedriver också utbildning inom Svenska för invandrare (SFI).⁸²

Även brotts- och missbruksrelaterade program betraktas som sysselsättning inom anstalterna. Dessa program omfattar cirka fem procent av de intagnas totala sysselsättning.⁸³ Sysselsättningen kan också bestå av annan verksamhet som till exempel träning i friskvård, vardagssysslor och studiecirkel. Internerna får ersättning för arbete, studier och brotts- och missbruksrelaterade program. Ersättningen var 2004 10,11 kronor per timme som skall användas vid permissioner och som fickpengar.⁸⁴

3.4.8 Motion och aktiviteter

Enligt svensk lag skall den intagne ha möjlighet att vistas utomhus minst en timme om dagen om det inte finns synnerliga hinder däremot (KvaL 13 § st. 2). Enligt CPT-rapporten fungerade detta system väl vid besöket på Tidaholmsanstalten.⁸⁵ Den intagne skall vidare beredas tillfälle till fysisk träning (KvaL 13 § st.1). På Kirsebergsanstalten finns en promenadgård som består av en grusplan omgärdad av höga murar. Här finns en liten fotbollsplan och en del styrketräningsredskap, som har en markis över sig till skydd för regn.⁸⁶

På slutna anstalter låses celldörrarna upp klockan åtta på morgonen och låses igen klockan åtta på kvällen (KVVFS 2005:25 2 kap 1 § st. 1). På öppna anstalter låses dörrarna upp klockan åtta och låses igen klockan tio på kvällen (KVVFS 2005:25 2 kap 1 § st. 2). Detta bekräftade jag vid mitt samtal med Kriminalvårdsinspektör Helle Kjölstad.⁸⁷ Den som är intagen på svensk kriminalvårdsanstalt skall ges tillfälle till lämplig fritidssysselsättning (KvaL 14 §). Dagen tillbringas med arbete, skolgång eller programverksamhet samt utomhusvistelse. På kvällstid har internerna tillgång till gemensamma utrymmen där man tittar på TV, spelar kort etcetera. Vissa kvällar finns möjlighet att bada bastu, filmvisning, pingisturneringar, matlagning och dylikt. Även besök från till exempel Röda Korset eller olika musikgrupper förekommer.⁸⁸

⁸² Ibid.

⁸³ Ibid. s. 14.

⁸⁴ Ibid. s. 15.

⁸⁵ CPT/Inf(2004)32, art. 53.

⁸⁶ Intervju med Helle Kjölstad.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Ibid.

3.5 Polen

I september 1998 trädde en ny lag ikraft som reglerar verkställighet av straff i Polen. Detta skedde efter ett arbete med att reformera gamla lagar som påbörjats efter den totalitära regimens fall 1989. Polen fick 1998 en ny lag om straffverkställighet, en ny strafflag och en ny straffprocesslag. Lagen om straffverkställighet är den grundläggande regleringen kring fängelsesystemet, men det finns även annan lagstiftning på området. Ambitionen med den nya lagstiftningen är att transformera det polska fängelsesystemet och ge det en modern legal bas i enlighet med internationell standard.⁸⁹

I Polen finns 86 anstalter som är avsedda för dömda fångar. Vissa av dessa anstalter har separata avdelningar där säkerheten är lägre. Det finns även separata fängelser för kvinnor med avdelningar avsedda för mödrar med barn. Det finns 14 fängelsesjukhus. Två tredjedelar av fängelserna är byggda före första världskriget och bara en femtedel efter andra världskriget. Över 40 fängelser är byggda för andra syften, de är till exempel militärbaracker eller gamla borgar. Många av institutionerna är därmed i stort behov av reparationer. Endast ett fåtal nya fängelser som är byggda för att hålla god europeisk standard har färdigställts de senaste åren.⁹⁰

Antitortyrkommittén har besökt polska fängelser i tre olika omgångar; 1996, 2000 och 2004. För den senaste av dessa undersökningar har resultatet ännu inte publicerats. Jag kommer därför till stor del att stödja mig på den undersökning som gjordes år 2000.⁹¹ Under detta besök undersökte kommittén förhållandena i fyra olika polska fängelser, varav tre främst är avsedda för dömda fångar. Dessa tre besökta anstalterna är Łódź fängelse No 2, Przemyśl fängelse samt Rzeszów fängelse. I övrigt kommer jag att stödja min undersökning på den ovan refererade HEUNI-rapporten. HEUNI är ett FN-organ för förebyggande och kontroll av brott, som i en rapport framställer resultat från en undersökning av östeuropeiska fängelsesystem som gjordes år 2001. Både CPT-rapporten och HEUNI-rapporten refererar således till förhållanden i början av 2000-talet. I den mån det är möjligt kommer jag att komplettera detta material med mer aktuell information.

3.5.1 Hygien, kläder och mat

I Łódź fängelse No 2 tilläts internerna att duscha en gång i veckan i ett centralt duschutrymme. Efter ordination av läkare och för intagna med

⁸⁹ *Walmsley* (2003), s. 396.

⁹⁰ *Ibid.*

⁹¹ CPT/Inf(2002)10, Report to the Polish Government on the visit to Poland carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 8 to 19 May 2000.

arbetsuppgifter på anstalten fanns tillgång till duschutrymmen på respektive avdelning. De intagna hade vidare tillräckligt god tillgång till hygienprodukter i sina celler. Sängkläderna byttes en gång varannan vecka, handdukar och pyamasar en gång i veckan. Personliga kläder tvättades och torkades av fångarna själva i cellen. De flesta av de tillfrågade internerna var nöjda med den mat som serverades på anstalten. Interner med diabetes klagade dock på ett otillräckligt utbud av frukt och grönsaker.⁹²

Förhållandena på Przemyśl fängelset var enligt CTP-rapporten i stort sett desamma som på Łódź fängelse No 2 vad gäller hygien, kläder och kosthållning. Här noterades dock att anstaltens enda duschutrymme var i ett mycket dåligt skick.⁹³

I Rzeszów fängelset ansågs duschrummen hålla en hög standard, och även här gällde i regel en dusch i veckan, och internerna hade tillgång till tillräckligt med hygienprodukter. Rutinerna för tvätt av kläder var desamma som på övriga anstalter.⁹⁴ Även på denna anstalt var internerna nöjda med den kvaliteten och den mängd mat som serverades.⁹⁵

3.5.2 Cellen

Minimiutrymmet som varje intern skall ha till sin personliga disposition är enligt polsk lag 3 m².⁹⁶ De förhållanden som mötte Antitortyrkommittén vid besöket nådde inte alltid upp till denna standard eller till den standard som föreskrivs i Minimum Standard Rules och i de europeiska fängelsereglerna (se 3.3.2). Vidare var cellens standard mycket varierande från anstalt till anstalt och från avdelning till avdelning.

I Łódź fängelse No 2 ansågs förhållandena av kommittén acceptabla, reparationer var dock på sina ställen behövliga. Varje intern hade 3 m² till sitt förfogande. Vanligtvis hade internerna dock inte egna celler, utan de gemensamma sovcellerna mätte 11 m² per cell för tre interner, 16 m² per cell för fem interner eller 21 m² per cell för sju interner. Många av cellerna var mycket smala, mätte en bredd på 1,78 meter. Levnadsutrymmet i dessa celler var följaktligen mycket begränsat. Cellerna hade bra ljus och bra ventilation och innehöll ett litet utrymme för toalett och tvättvask. Inredningen i cellerna bestod av enkel- eller våningssängar, bord, pallar samt vägghyllor. Internerna tilläts ha sina personliga tillhörigheter i cellerna, som därmed ibland innehöll TV, radio, stereo, fotografier och affischer. Renligheten i cellerna varierade efter internernas egen ambitionsnivå.⁹⁷

⁹² Ibid. art. 82.

⁹³ Ibid. art. 98.

⁹⁴ Ibid. art. 109.

⁹⁵ Ibid. art. 110.

⁹⁶ Lag om straffverkställighet, artikel 110.

⁹⁷ CPT/Inf(2002)10, art. 81.

I Przemyśl fängelset var 80 procent av de intagna inhysta i sovceller av varierande storlek från 16 m² per cell för fem interner till 70 m² per cell för 23 interner. Cellerna var generellt sett i gott skick och utrustade med sängar, bord, pallar, skåp, hyllor, hygienutrymmen och ringklockor. Ventilationen och tillgången till naturligt ljus var dock inte tillfredsställande enligt kommitténs bedömning. Det fanns celler för enbart två interner som mätte 6,5 till 8 m². Då dessa innehöll också hygienutrymmen var det verkliga utrymmet per intern mycket begränsat. I dessa celler var vidare tillgången till naturligt ljus dålig.⁹⁸ Många interner i samma sovsalar som delar på en liten yta hade under kommitténs besök lett till spänningar mellan internerna och personalen. Detta berodde delvis på stora svårigheter för personalen att kontrollera situationen i de stora sovsalarna. Planer fanns vid tiden för kommitténs besök på att renovera anstalten och göra om de stora sovsalarna till celler för maximalt fyra interner. Eftersom någon uppföljande rapport ännu inte publicerats är det svårt att säga till vilken grad dessa planer har fullföljts.

Rzeszów fängelset hade fem avdelningar avsedda för dömda interner. Det fanns dessutom två avdelningar avsedda för interner med vårdbehov samt en liten avdelning avsedd för kvinnliga interner.⁹⁹ En renovering av anstalten var pågående under kommitténs besök. De avdelningar som dittills renoverats höll betydligt högre standard än övriga avdelningar. Cellerna mätte här 12 m² per cell om tre interner. Här fanns tillräckligt inflöde av naturligt ljus, såväl som av artificiellt ljus och ventilation. Inredningen i dessa celler höll vidare mycket god standard. Möblemanget bestod av sängar, ett bord, pallar, skåp och ett toalett- och tvättutrymme med indraget varmvatten. Även de kvinnliga internernas avdelning var i mycket gott skick.¹⁰⁰

De avdelningar som inte blivit renoverade på Rzeszów fängelset höll betydligt lägre standard. Här var utrymmet per fånge betydligt mindre, exempelvis 13 m² per cell om fyra interner. Vidare fanns här ”karantänceller” avsedda för nyanlända interner medan de genomgick läkar- och psykologundersökningar. Dessa celler mätte 26 till 29 m² och var avsedda för tio interner. Den planerade vistelsetiden i ”karantänen” uppgick till 14 dagar. I realiteten blev internerna ibland placerade där över en månad som resultat av överbeläggning på de andra avdelningarna.

3.5.3 Beläggning

Utvecklingen i Polen har alltsedan början av 1990-talet gått mot en ökande fångpopulation.¹⁰¹ Polen hade i september 2004 79 344 interner, vilket motsvarar 207,8 av 100 000 invånare. Fängelseanstalterna hade samma år kapacitet att ta emot 69 573 interner. Sedan år 2000 har fångpopulationen

⁹⁸ Ibid. art. 97.

⁹⁹ Ibid. art. 105.

¹⁰⁰ Ibid. art. 106.

¹⁰¹ *Walmsley* (2002), s. 397.

ökat med 22,9 procent. Jämfört med år 2003 är det dock en minskning med 1,6 procent. Beläggningen år 1999 var 85 per 100 platser, år 2003 116,8 per 100 platser och år 2004 114 per 100 platser. Fängelserna hade således år 2004 en överbeläggning på 14 procent.¹⁰²

3.5.4 Hälsovård

Antitortyrkommittén fick ett positivt intryck av hälsovården i polska fängelser under sitt besök år 2000.¹⁰³ Organisationen och bemanningen var på det hela taget av tillräckligt god kvalitet.¹⁰⁴ Kommittén fick under sitt besök intrycket att de behov som fanns av hälsovård blev tillgodosedda utan dröjsmål.¹⁰⁵ Inte heller den medicinska utrustningen, insamlingen av medicinska data och patientsekretessen påkallade några särskilda kommentarer från Antitortyrkommitténs sida.¹⁰⁶ Även den medicinska undersökning som gjordes vid intagningen på anstalten höll en god standard även om kommittén anmärkte att denna även borde innehålla en undersökning över påstådda anklagelser om illabehandling, och att denna undersökning borde finnas tillgänglig för patienten och dennes juridiske ombud.¹⁰⁷ Antitortyrkommittén anmärkte vidare mot att det på Łódź fängelse No 2 på en avdelning fanns flera interner med allvarliga psykiska handikapp. De fick där psykiatrisk vård men borde, enligt kommittén, förflyttas till en mer lämplig vårdinstitution. För detta var väntetiden dock lång.¹⁰⁸

Avseende det fängelsesjukhus som finns belägen på Łódź fängelse No 2 var den materiella standarden överlag av tillräckligt god kvalitet. Antitortyrkommittén kommenterade dock bristen på elektriskt ljus på natten samt att det ibland var för trångt mellan sängarna i sovsalarna och att patienterna därmed hade lite utrymme att röra sig på. Även hygien på toaletterna och i duschutrymmena lämnade ibland något till övers att önska.¹⁰⁹ Den medicinska utrustningen, bemanningsnivån samt den vård som gavs till patienterna upprätthöll dock den standard som kan förväntas av ett sjukhus.¹¹⁰

Dömda fångar med fysiska eller psykiska handikapp eller drogberoende och som behöver särskild vård skall enligt polska regler avtjäna sina straff på en

¹⁰² Council of Europe, Space I (Annual Penal Statistics of the Council of Europe), 1999 Enquiry, s. 10, Council of Europe, Space I (Council of Europe Annual Penal Statistics) Survey 2003, s. 14 och Council of Europe, Space I (Council of Europe Annual Penal Statistics) Survey 2004, s. 16 och 21.

¹⁰³ CPT/Inf(2002)10, art. 124.

¹⁰⁴ Ibid. art. 125.

¹⁰⁵ Ibid. art. 126 st. 1.

¹⁰⁶ Ibid. art. 127.

¹⁰⁷ Ibid. art. 128.

¹⁰⁸ Ibid. art. 126 st. 2.

¹⁰⁹ Ibid. art. 131.

¹¹⁰ Ibid. art. 132.

behandlingsavdelning.¹¹¹ På Łódź fängelse No 2 fanns 48 platser på denna avdelning varav 39 var belagda. Den materiella standarden var här jämförbar med standarden på övriga avdelningar, dock var personalens bemanning och utbudet av aktiviteter något bättre på behandlingsavdelningen.¹¹² Avdelningen var bemannad med bland annat en psykolog, en terapeut, en pedagog och fyra sjuksköterskor.¹¹³ Efter kommitténs intervjuer med de intagna framgick att endast ett fåtal gick i individuell psykoterapi, och ingen gick i gruppterapi.¹¹⁴ Det framgick vidare att förutom en timmes utomhusvistelse var det få av de intagna som spenderade någon tid utanför cellen.¹¹⁵ Enligt Antitortyrkommittén var behandlingsprogrammen utvecklade och antalet interner som deltog i dem begränsat.¹¹⁶

I rapporten framkom inga uppgifter som beskriver de behandlingsprogram som finns tillgängliga på Przemyślanstalten. På Rzeszówanstalten fick Antitortyrkommittén en överlag positiv bild av de två avdelningarna för behandling av interner med fysiska eller mentala handikapp eller drogberoende.¹¹⁷ De materiella villkoren på dessa avdelningar var jämförbara med villkoren på de övriga avdelningarna.¹¹⁸ Avdelningen var bemannad med bland annat en psykolog, en terapeut, en deltidsanställd psykoterapeut, en sjuksköterska och två pedagoger.¹¹⁹ På avdelningen fanns ett brett spektrum av terapiformer, exempelvis gruppterapi, kognitiv och social terapi samt individuell psykoterapi. Vidare var celldörrarna öppna på eftermiddagarna och de intagna hade möjligheten att umgås i trevligt inredda gemenskapsutrymmen.¹²⁰ Intervjuer med internerna gav vid handen att de var nöjda med den behandling de fick och med situationen i stort.¹²¹

3.5.5 Disciplin

Den nya lagen om straffverkställighet från 1998 innehåller regler bland annat om disciplinära påföljder.¹²² Reglerna inkluderar bland annat att den anklagade internen och eventuella vittnen skall höras i frågan. Lagen innehåller även en lista på de konsekvenser vid disciplinöverträdelser som finns tillgängliga, från olika restriktioner till isolationsstraff i upp till 28 dagar. Under isolationen har internen bland annat rätt att läsa böcker och tidningar, men inte rätt att delta i några aktiviteter utanför cellen. Inte heller tillåts den isolerade att ta emot besök av familj och andra anhöriga. Enligt

¹¹¹ Lag om straffverkställighet sektion 96.

¹¹² CPT/Inf(2002)10, art. 92.

¹¹³ Ibid. art. 93.

¹¹⁴ Ibid. art. 95.

¹¹⁵ Ibid. art. 94 st. 3.

¹¹⁶ Ibid. art. 96.

¹¹⁷ Ibid. art. 118.

¹¹⁸ Ibid. art. 121.

¹¹⁹ Ibid. art. 122.

¹²⁰ Ibid. art. 123.

¹²¹ Ibid. art. 123 st. 2.

¹²² Art. 142-149.

de europeiska fängelsereglerna skall läkare besöka den intagne varje dag i isolering, något som inte alltid efterlevs i praktiken.¹²³ Isoleringcellen i ett polskt fängelse liknar övriga celler på fängelseanstalten och antalet isoleringceller minskar totalt sett vilket tyder på ett minskat användande.¹²⁴

Hur disciplinen upprätthölls och vilka straff som utdelades varierade från anstalt till anstalt under Antitortyrkommitténs utredning. I Łódź fängelse No 2 och i Rzwówfängelset förekom nästan inga anklagelser mot personalen om illabehandling, och relationen mellan intagna och anställda på anstalten var god.¹²⁵ På Przemyśl fängelset möttes delegationen däremot att flertalet anklagelser om fysisk illabehandling från personalens sida. Anklagelserna gällde muntliga såväl som fysiska övergrepp, exempelvis slag, sparkar, knuffar och våldsamma kroppsvisitationer, som bland annat sades inbegripa hårdhänt behandling av internernas testiklar. Över en tredjedel av de unga internerna som intervjuades sade sig ha blivit utsatta för illabehandling av anstaltens personal. I två fall påstod internerna att de blivit placerade i isoleringcell och där misshandlats.¹²⁶ Antitortyrkommittén uppger i CPT-rapporten att det inte gick att finna några fysiska bevis för att dessa påstådda handlingar inträffat. Enligt kommittén är anklagelserna dock mycket allvarliga, och man pekar på den spridning som anklagelserna om övervåld hade på anstalten, det generella mönster som detta pekade på samt att stämningen var mycket spänd och tryckt. Kommunikationen mellan interner och personal bestod nästan uteslutande av korta kommandoord och säkerheten på anstalten var baserad på rädsla snarare än på positiva relationer mellan interner och personal.¹²⁷

Enligt Antitortyrkommitténs rapport förekom inget omfattande bruk av isolationsstraffet inom de anstalter som undersöktes av kommittén. Straffet får vara maximalt 28 dagar, internerna har rätt att bli hörda innan straffet utdelas och de har rätt att överklaga. Systemet fungerade tillräckligt bra enligt kommittén, som fick ett positivt intryck av hur isolationsstraffet användes på anstalterna.¹²⁸ Inom anstalterna fanns dock även ett system där interner placerades i isoleringceller på grund av uppenbar olydnad, farlig fridskränkning, förstörelse av egendom eller uppvigling. Denna bestraffningsmetod, som fungerade vid sidan av det formella disciplinära isolationsstraffet, användes tämligen frekvent vid de undersökta anstalterna.¹²⁹

Antitortyrkommittén anmärkte vidare i sin rapport på bemötandet mot interner som skadar sig själva eller försöker begå självmord. I vissa fall ansågs dessa handlingar vara disciplinära brott som bestraffades. Kommittén ansåg att ett sådant destruktivt beteende hos internerna speglar psykiska

¹²³ *Walmsley* (2002), s. 403.

¹²⁴ *Ibid.* s. 43 f.

¹²⁵ CPT/Inf(2002)10, art. 63 st. 1.

¹²⁶ *Ibid.* art. 63 st. 3.

¹²⁷ *Ibid.* art. 64.

¹²⁸ *Ibid.* art. 137 st. 1 och 2.

¹²⁹ *Ibid.* art. 138.

problem som bör bemötas med olika former av terapi och inte med bestraffning.¹³⁰

I rapporten påtalas vidare förhållandet att de interner som klassificeras som ”farliga” hålls avskilda från övriga interner.¹³¹ Dessa personer bor i regel i celler själva eller tillsammans med en eller två andra interner. De materiella villkoren i dessa celler är inte sämre än i andra celler, enda skillnaden är att det finns ytterligare en gallerdörr och att möblerna sitter fast i golvet.¹³² Den största skillnaden för denna kategori interner består i att de är avskilda från övriga interner och aktiviteter på anstalten. Den dagliga aktiviteten bestod i en timmes utomhusvistelse utan sällskap eller i sällskap av cellkamraterna. Bortsett från denna timme spenderade internerna dagen i cellen, oftast utan möjligheter att vistas i de gemensamma utrymmena. Kontakten mellan de ”farliga” internerna och fängelsepersonalen var mycket begränsad på grund av stränga restriktioner. På förfrågan kunde internerna dock få besök av psykolog. Internerna tilläts vidare ingen fysisk kontakt med sina besökare, och vid tillfällen hade de nekats att ta emot besök på perioder upp till två månader.¹³³ Vidare fick interner som klassificerats som farliga på rutin bära handfängelse när de lämnade sina celler eller när personal kom in i cellen. Också när internen fick besök eller använde telefonen fick han bära handfängelse.¹³⁴

Antitortyrkommittén menar att oavsett internens destruktiva och farliga beteende måste han alltid tillförsäkras en viss stimulans och mänsklig kontakt för att inte riskera att förlora mental hälsa och social förmåga.¹³⁵ Kommittén menar vidare att ett rutinmässigt användande av handfängelse på interner är en ytterst tveksam metod, i synnerhet i säkra miljöer och över lång utsträckning i tiden. I första hand menar kommittén skall man vidta andra åtgärder för att förebygga eventuella säkerhetsrisker.¹³⁶

3.5.6 Kontakt med yttvärlden

På stängda anstalter tilläts de intagna att ta emot två besök om vardera en timme per månad. På halvöppna anstalter tilläts tre sådana besök per månad och på öppna anstalter tilläts de intagna att ta emot ett obegränsat antal besök. Som en del av ett belöningssystem kan de intagna få tillåtelse att ha oövervakade besök i privata rum.¹³⁷ De intagna har vidare möjlighet att ringa telefonsamtal på egen bekostnad. Dessa samtal övervakas vad gäller

¹³⁰ Ibid. art. 139 st. 1 och 2.

¹³¹ Ibid. art. 68.

¹³² Ibid. art. 70.

¹³³ Ibid. art. 71 st. 1 och 2.

¹³⁴ Ibid. art. 72.

¹³⁵ Ibid. art. 71 st. 3.

¹³⁶ Ibid. art. 72 st. 2

¹³⁷ *Walmslay* (2002), s. 404.

interner på stängda och halvöppna anstalter. Det finns ingen begränsning avseende antalet brev som den intagne får skicka eller emotta.¹³⁸

År 1990 genomfördes ett generöst permissionssystem i Polen. Detta motiverades med att man ville minska de spänningar som fanns på fängelserna, att man ville öka de intagnas möjligheter att hålla kontakten med yttervärlden, samt att man ville minska matkostnaderna.¹³⁹ Systemet mötte kraftig kritik från allmänheten och systemet för permission blev år 1993 mer restriktivt.¹⁴⁰ Normalpermissionen är nu en del av ett belöningsystem, och kan vara mellan fem och 14 dagar, men får inte övergå 28 dagar per år. Permission kan också sökas för kortare tidsperioder om den sökande har särskilda skäl för detta.¹⁴¹ Det är också möjligt för intagna på öppna eller halvöppna anstalter att söka permission för att delta i aktiviteter utanför fängelset, som exempelvis utbildning och vårdprogram. 1999 var andelen missköta permissioner 1,3 procent.¹⁴² Antitortyrkommittén konstaterar i sin rapport att de intagnas möjligheter till kontakt med yttervärlden håller en tillräckligt hög standard.¹⁴³

3.5.7 Arbete och utbildning

Enligt den polska lagen om straffverkställighet har interner på anstalt arbetsplikt. Trots detta hade enbart 27 procent av de intagna ett arbete i början av 2001, men endast 21 procent hade arbeten som var avlönade. Lagen föreskriver vidare att anstalterna skall tillhandahålla utbildning på olika nivåer. Till största delen handlar det om utbildning på grundskole- och gymnasienivå. År 2000/2001 fanns sammanlagt 70 fängelseskolor i Polen, och 3 833 interner deltog i utbildningsprogram i dessa.¹⁴⁴ Det finns också vissa möjligheter att delta i universitetskurser. 1999/2000 deltog tio interner i sådana kurser.¹⁴⁵

I CPT-rapporten påtalas bristen på arbete för de intagna på anstalterna. På Łódź fängelse No 2 hade 39 procent av internerna ett betalt arbete. Dessa arbeten var samtliga inom skötseln av anstalten, till exempel i kök, tvätterier mm.¹⁴⁶ På anstalten fanns vidare ingen strukturerad plan för utbildning.¹⁴⁷ Det fanns dock möjligheter att delta i behandlingsprogram mot alkoholberoende, exempelvis Anonyma Alkoholister.

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ Lag om straffverkställighet, art. 91, 92 och 138.

¹⁴¹ *Walmslay* (2002), s. 405.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ CPT/Inf(2002)10, art. 141.

¹⁴⁴ *Walmslay* (2002), s. 411.

¹⁴⁵ Ibid.

¹⁴⁶ CPT/Inf(2002)10, art. 87.

¹⁴⁷ Ibid. art. 88.

På Przemyślanstalten hade 14 procent av den totala fängelsepopulationen ett betalt arbete som bestod i skötsel av anstalten.¹⁴⁸ Vad gäller utbildning deltog endast ett begränsat antal av de intagna i varierande programverksamhet, till exempel kurser som anordnades av utomstående organisationer. Även här fanns möjligheter att delta i kurser som anordnades av Anonyma Alkoholister.¹⁴⁹

I Rzeszówanstalten hade mindre än en fjärdedel av de intagna ett arbete. Det var enbart 68 procent av denna andel vars arbete var betalt. Arbetet bestod i regel i skötsel av anstalten. Resterande andel av de som hade arbete arbetade på frivillig basis utan lön i exempelvis anstaltens gemenskapsutrymmen, bibliotek eller dylikt. På denna anstalt fanns ingen möjlighet till skolgång och endast en mycket liten andel av de intagna ägnade sig åt någon utbildning på distans (2,5 procent) eller åt kortare praktiska utbildningar som till exempel matlagning eller elektronik (4,2 procent).¹⁵⁰ Ett fåtal interner deltog också i programverksamhet mot alkoholberoende, inbegripande till exempel möten med Anonyma Alkoholister.¹⁵¹

3.5.8 Motion och aktiviteter

På samtliga anstalter som besöktes av Antitortyrkommittén hade internerna rätt till en timmes utomhusvistelse varje dag. Enligt HEUNI-rapporten vistas internerna normalt 2-3 timmar dagligen utanför cellen för motion, utomhusvistelse och deltagande i kulturella aktiviteter.¹⁵² I Łódź fängelse No 2 såväl som på Przemyślanstalten lämnade dock utomhusmiljön en del i övrigt att önska. Endast i en av tre utomhusgårdar som fanns på Łódź fängelse No 2 fanns bra förutsättningar för fysisk aktivitet. De båda andra gårdarna var mycket små och trånga, var omgärdade av höga murar och saknade varje form av utrustning.¹⁵³ På Przemyślfängelset fanns tre små rastgårdar som samtliga saknade utrustning och skydd för väder och vind.¹⁵⁴ I Rzeszówfängelset fanns fyra stora utomhusgårdar avsedda för dömda fångar. Dessa var samtliga utrustade för fysiska aktiviteter såsom fotboll, basketboll mm. Ingen av dem hade dock något skydd mot väder och vind.¹⁵⁵

Möjligheter att tillbringa dagen utanför cellen och ägna sig åt olika aktiviteter varierade beroende på anstalt och avdelning. I Łódź fängelse No 2 var celldörrarna olåsta på dagtid på de öppna och halvöppna avdelningarna. Internerna hade då möjlighet att i det gemensamma rummet på avdelningen titta på TV, spela spel, eller ägna sig åt tyngdlyftning. Det

¹⁴⁸ Ibid. art. 101 st. 1.

¹⁴⁹ Ibid. art. 101 st. 2.

¹⁵⁰ Ibid. art. 115.

¹⁵¹ Ibid. art. 117.

¹⁵² *Walmsley* (2002), s. 408.

¹⁵³ CPT/Inf(2002)10, art. 86.

¹⁵⁴ Ibid. art. 100.

¹⁵⁵ Ibid. art. 112.

var i regel dessa intagna som också hade arbete på anstalten. På de stängda avdelningarna var internerna inlåsta i cellerna under större delen av dagen och var tvungna att be om lov för att få tillgång till de gemensamma utrymmena på anstalten.¹⁵⁶ På anstalten fanns ett bibliotek innehållande cirka 16 000 volymer.¹⁵⁷

I Przemyslfängelset fanns två gemensamma utrymmen där man kunde titta på TV, spela spel eller bordtennis. En del av de intagna menade dock att de bara fick tillgång till de gemensamma utrymmena två gånger i veckan.¹⁵⁸ Vad gäller de unga internerna på denna anstalt fanns inga aktiviteter som var särskilt anpassade för dem. Det påstods från många av de unga internerna att de inte fick daglig tillgång till de gemensamma utrymmena på anstalten.¹⁵⁹ På anstalten fanns ett bibliotek med 7 000 böcker samt en inspelningsstudio och en tyngdlyftningslokal.¹⁶⁰

På Rzeszówfängelset hade internerna olika möjlighet att vistas utanför cellen från två till fyra timmar per dag beroende på avdelning. De kunde under denna tid vistas i de gemensamma utrymmena med möjlighet att titta på TV, spela spel eller bordtennis. På vissa avdelningar fanns även en tyngdlyftningslokal.¹⁶¹ Vidare anordnades på denna anstalt varierande aktiviteter som till exempel föreläsningar i olika ämnen samt schack- och bridgeturneringar. Det fanns även ett centralt bibliotek med en station på varje avdelning.¹⁶²

3.6 Litauen

Efter tio års lagstiftningsarbete antogs en ny strafflag i det litauiska parlamentet år 2000. Denna lag trädde i kraft i maj år 2003. Vid detta tillfälle trädde även en ny straffprocesslag och en ny lag om straffverkställighet i kraft.¹⁶³ Nya regler för behandlingen av interner på fängelseanstalter utfärdades av justitieministeriet år 2001, och utgör ett komplement till lagen om straffverkställighet. Reglerna syftar till att föra standarden på anstalterna närmare de som anges i de europeiska fängelsereglerna.¹⁶⁴

Antitortyrkommittén gjorde undersökningar i Litauiska fängelser den 14 till 23 februari år 2000. Jag kommer delvis att grunda denna undersökning på

¹⁵⁶ Ibid. art. 85.

¹⁵⁷ Ibid. art. 88.

¹⁵⁸ Ibid. art. 102.

¹⁵⁹ Ibid. art. 103.

¹⁶⁰ Ibid. art. 102 och 101 st. 3.

¹⁶¹ Ibid. art. 113.

¹⁶² Ibid. art. 116.

¹⁶³ *Walmsley* (2002), s. 343.

¹⁶⁴ Ibid.

den CPT-rapport som därefter sammanställdes¹⁶⁵. Kommittén besökte de två fängelserna Pravieniškės Strengthened anstalt No. 2 och Vilniusanstalten samt ett fängelsesjukhus som är beläget inom Vilniusanstalten. Undersökningen grundar sig också på den ovan nämnda HEUNI-rapporten. Detta material kommer jag att komplettera med en rapport om utvecklingen i det litauiska fängelsesystemet som sammanställts av Kriminalvårdsverket.¹⁶⁶ Detta material har färskare datum än CPT-rapporten och HEUNI-rapporten, men är inte så detaljerat som dessa. Av denna anledning kommer därför de äldre undersökningarna från år 2000 ändå att utgöra grund för min framställning. Kriminalvårdsverkets rapport beskriver de förändringar som kommit till stånd efter införandet av de nya lagarna år 2003.

3.6.1 Hygien, kläder och mat

Enligt fängelseinstitutionerna finns det tillräckligt med toaletter för att alla interner skall kunna uträtta sina naturliga behov, och toaletterna är vidare i gott skick, och det finns tillräckligt med toalettpapper tillgängligt.¹⁶⁷ På Pravieniškės Strengthened anstalt No. 2 fanns toaletter tillgängliga för varje cell eller sovsal och dessa var i hyfsat skick enligt Antitortyrkommittén. På Vilniusanstalten, som var kraftigt överbelagd, var toaletterna inne i cellerna ofta dåligt avskilda från övrigt utrymme i cellerna.¹⁶⁸

Enligt HEUNI-rapporten har alla interner möjlighet att ta en dusch eller ett bad i veckan.¹⁶⁹ Detta bekräftas av Antitortyrkommitténs besök vid Pravieniškės Strengthened anstalt No. 2, där internerna hade rätt till en varm dusch i veckan.¹⁷⁰ Alla interner får rena underkläder en gång i veckan.¹⁷¹ I Kriminalvårdsverkets rapport noteras att på vissa anstalter får interner använda sina egna kläder och det finns även möjlighet att tvätta dem.¹⁷²

Den kost som serveras på anstalterna höll inte tillräckligt hög standard avseende kvalitet och kvantitet. Måltiderna innehöll i regel inte en tillräckligt hög andel frukt och grönsaker.¹⁷³

3.6.2 Cellen

Precis som i Polen är det i Litauen ovanligt att internerna har egna celler. Det pågår dock ett arbete som skall resultera i celler för färre interner och ge

¹⁶⁵ CPT/inf(2001)22.

¹⁶⁶ Johansson, Bo, *Follow-up Report on development co-operation between the Swedish and Lithuanian Prison Services*, Kriminalvårdsverket, 2004.

¹⁶⁷ Walmsley (2002), s. 345 f.

¹⁶⁸ CPT/Inf(2001)22, art. 70. st. 3.

¹⁶⁹ Walmsley (2002), s. 345.

¹⁷⁰ CPT/Inf(2001)22, art. 69.

¹⁷¹ Walmsley (2002), s. 346.

¹⁷² Johansson (2004), s. 48.

¹⁷³ Walmsley (2002), s. 346.

mer utrymme per intern. Det förekommer dock att 40 interner delar på ett rum om 80 m².¹⁷⁴

Antitortyrkommittén gjorde följande observationer under sitt besök i Litauen år 2000:

I Pravieniškės Strengthened anstalt No. 2 var majoriteten av de intagna inhysta i stora sovsalar om 50-55 m² där 20-30 interner bodde. Trängseln mildrades dock något av att dörrarna till gemenskapsutrymmen utanför i regel stod öppna under dagtid. I sovsalarna fanns vidare bra ventilation, uppvärmning och tillgång till naturligt ljus. Vidare kunde internerna själva anskaffa möbler och inredning i viss mån. I vissa av sovsalarna observerades bland annat TV-apparater och garderober.¹⁷⁵ I vissa delar av anstalten levde så många som 40 personer i sovsalarna, och trångboddheten förvärrades av att möblerna var av dålig kvalitet och att rummen saknade varje form av utsmyckning.¹⁷⁶

På Vilniusanstalten var internerna allt som oftast inhysta i celler avsedda för ett mindre antal personer. Reparationer och förbättringar hade gjorts, bland annat hade man tagit bort de metallskärmar som tidigare hade täckt cellens fönster, och nya regler tillät radio- och TV-apparater i cellerna. Generellt sett höll ventilationen, uppvärmningen och tillgången till naturligt ljus i cellerna god standard.¹⁷⁷ Överbeläggning var dock ett stort problem på anstalten. Det förekom att celler om 8 m² delades av så många som sex interner.¹⁷⁸ Här fanns inget utrymme för möblemang förutom våningssängar. I dessa celler var vidare, som ovan nämnts, toaletterna dåligt avgränsade, ibland var de inte avgränsade över huvud taget. Förhållandena medgav mycket lite privatliv för internerna, i synnerhet som de spenderade 23 timmar om dygnet i dessa utrymmen.¹⁷⁹

Vid svenska Kriminalvårdsverkets besök på Vilniusanstalten konstaterades att den materiella standarden ständigt förbättrades. Stora delar av anstalten hade renoverats och man kunde se förbättringar i levnadsvillkoren i cellerna, i sällskapsutrymmena, i matsalen, i biblioteket och på andra ställen.¹⁸⁰ Internerna har successivt flyttats över till nya lokaler på fängelseområdet som bättre än de gamla passar sitt syfte som fängeslokaler. Denna överflyttning har ännu inte helt genomförts utan vissa interner finns fortfarande kvar i de gamla lokalerna.¹⁸¹ Denna positiva bild av utvecklingen de senaste åren bekräftas av besök på andra anstalter. Överbeläggningen har minskat på de flesta anstalter vilket har minskat den största trängseln i cellerna. Stora renoveringsarbeten har vidare gjorts på

¹⁷⁴ Ibid. s. 345.

¹⁷⁵ CPT/Inf(2001)22, art. 68 st. 1 och 2.

¹⁷⁶ Ibid. art. 68 st. 3.

¹⁷⁷ Ibid. art. 70 st. 1.

¹⁷⁸ Ibid. art. 70 st. 2.

¹⁷⁹ Ibid. art. 70 st. 3.

¹⁸⁰ Johansson (2004), s. 41.

¹⁸¹ Ibid.

många platser.¹⁸² Dock är de materiella förhållandena på vissa anstalter fortfarande dåliga.¹⁸³

3.6.3 Beläggning

Litauen hade i september år 2004 7 827 interner, vilket motsvarar 227,1 av 100 000 invånare. Anstalterna hade samma år kapacitet att ta emot 9 718 interner. Sedan år 2000 har fångpopulationen minskat i Litauen. Antalet interner har minskat med 21 procent jämfört med år 2003, detta till stor del på grund av att de nya lagarna medger andra straff som alternativ till fängelse.¹⁸⁴ Beläggningsgraden år 1999 var 103 per 100 platser, år 2003 102,5 per 100 platser och år 2004 80,5 per 100 platser, således en beläggning under maximal kapacitet.¹⁸⁵

3.6.4 Hälsovård

På fängelseanstalter i Litauen är tuberkulos, sexuellt överförbara sjukdomar samt alkohol- och drogmissbruk stora problem bland internerna. Förhållandena på anstalterna, i synnerhet trängseln, medverkar till att förvärra dessa problem.¹⁸⁶ Det centrala fängelsesjukhuset finns, som ovan nämnts, beläget inne på samma område som Vilniusanstalten, men har separata lokaler. Dess kapacitet år 2000 var 310 patienter, men detta medgav enbart utrymme om 2 m² per patient. Genom de nya regler som trädde ikraft år 2001 stadgades att varje intern på ett fängelsesjukhus skall ha tillgång till minst 7 m². Detta reducerade den officiella kapaciteten på sjukhuset till 126 patienter, men år 2001 var ändå 160 personer inhysta på sjukhuset som följaktligen var överbelagt i hög grad. Sjukhuset hade 24 läkare, 50 sjuksköterskor och tre övrig medicinsk personal anställd.¹⁸⁷

Antitortyrkommittén kommenterade i CPT-rapporten att sjukhuset var överbelagt och i dåligt skick. Det var inte ens utrustat med en hiss, varmed patienter som inte kunde gå själva var tvungna att bli burna upp för trapporna för att få behandling.¹⁸⁸ På avdelningen för tuberkulospatienter var den medicinska behandlingen av tillfredsställande kvalitet. Avdelningen var dock i hög grad överbelagd och gav ett dystert och vanvårdat intryck. I en sal om 25 m² inhystes 11 patienter, i en sal om 14 m² inhystes sju och i en sal om 12 m² inhystes sex patienter. Dylig trängsel är naturligtvis

¹⁸² Ibid. s. 42, 44 och 48.

¹⁸³ Ibid. s. 47.

¹⁸⁴ Johansson (2004), s. 16.

¹⁸⁵ Council of Europe, Space I (Annual Penal Statistics of the Council of Europe), 1999 Enquiry, s. 10, Council of Europe, Space I (Council of Europe Annual Penal Statistics) Survey 2003, s. 14 och Council of Europe, Space I (Council of Europe Annual Penal Statistics) Survey 2004, s. 16 och 21.

¹⁸⁶ Walmsley (2002), s. 346.

¹⁸⁷ Ibid. s. 347.

¹⁸⁸ CPT/Inf(2001)22, art. 87 st. 2.

synnerligen ohälsosam för tuberkulospatienter som är i stort behov av frisk luft och tillräckligt med utrymme.¹⁸⁹

Även den psykiatriska avdelningen på fängelsesjukhuset var i dåligt skick; golvet var sprucket och ojämnt, inredningen var smutsig, och det var dragigt. Patienterna låstes in i sina celler och det fanns inget rutinbaserat umgänge dem emellan. Vården tycktes enbart vara inriktad på medicinering och inte i någon nämnvärd mån på rehabilitering och terapi. Antitortyrkommittén var mycket hård i sitt omdöme om denna avdelning och menade att situationen i det närmsta kunde beskrivas som antiterapeutisk.¹⁹⁰

Situationen för hälsovården på de vanliga anstalterna bedömdes av Antitortyrkommittén som betydligt bättre. På Pravieniškės Strengthened anstalt No. 2 fanns 17 medicinskt utbildade personer anställda. Bland dessa fanns två läkare, en psykiatriker, en tandläkare och tio sjuksköterskor. En sjuksköterska fanns tillgänglig dygnet runt. Den medicinska utrustning höll en tillräckligt hög kvalitet och lokalerna var i gott skick och välkommande.¹⁹¹ På Vilniusanstalten fanns 21 medicinskt utbildade personer anställda, bland dessa sex läkare, en tuberkulosspecialist, en psykiatriker, en tandläkare och åtta sjuksköterskor. På denna anstalt fanns inte tillgång till sjuksköterska dygnet runt.¹⁹² Utrymmena för hälsovård var sparsamt utrustade men rena och funktionella.¹⁹³ På båda de besökta anstalterna kunde internerna få tillgång till specialistvård utifrån om så skulle behövas.¹⁹⁴ Trots att standarden på den vård som erbjöds inom anstalterna var bättre än fängelsesjukhusets förekom klagomål från internerna om att tillgången på läkarvård var dålig och det var svårt att komma i kontakt med läkare.¹⁹⁵

3.6.5 Disciplin

Interner som bryter mot anstaltens regler riskerar disciplinpåföljder i form av skriftliga reprimander, städtjänstgöring, restriktioner, och i de mest allvarliga fallen isolering.¹⁹⁶ Den som riskerar en disciplinär påföljd har rätt att höras i saken och har även rätt att överklaga beslut till en överordnad instans.¹⁹⁷ Isolation som disciplinstraff kan ges till vuxna män i 15 dagar, till vuxna kvinnor i 10 dagar och till ungdomar i fem dagar. Det finns även en form av isolationsstraff på administrativa grunder som kan ges till interner i upp till sex månader. Förhållandena för denna sistnämnda kategori

¹⁸⁹ Ibid. art. 88.

¹⁹⁰ Ibid. art. 89.

¹⁹¹ Ibid. art. 78.

¹⁹² Ibid. art. 79 st. 1.

¹⁹³ Ibid. art. 79 st. 2.

¹⁹⁴ Ibid. art. 80.

¹⁹⁵ Ibid. art. 81.

¹⁹⁶ Ibid. art. 97 st. 1.

¹⁹⁷ *Walmsley*, (2002), s. 348.

isolerade interner är liknande övriga förhållanden på anstalten, förutom att de isolerade hålls avskilda från andra interner.¹⁹⁸ Isolering under längre perioder av denna typ måste beslutas i domstol.¹⁹⁹

På Pravieniškės Strengthened anstalt No. 2 mätte isoleringscellerna 7 till 15,5 m². I de mindre cellerna fanns två våningssängar, och i de större tre. Under dagtid var sängarna uppställda mot väggen och fastlåsta. I cellerna fanns då endast pallar och ett golvfast bord. I alla celler fanns toalett och tvättvask. Vidare fanns tillgång till naturligt ljus och ventilation, och det fanns även uppvärmning och elektriskt ljus.²⁰⁰ Vid Antitortyrkommitténs besök påstod några interner att före kommitténs besök hade åtta interner inhysts i vissa av cellerna om 15,5 m². Interner som hölls i isolering på grund av disciplinbrott placerades ensamma i de mindre cellerna. Sängar tillhandahölls här enbart nattetid, och internerna tilläts inte att röka eller läsa. De interner som hölls i administrativ isolering inhystes i de större cellerna tilläts att röka och läsa.²⁰¹ Vidare tilläts internerna på isolationsavdelningen enbart en halvtimmes utomhusvistelse varje dag, och utomhusgårdarna var inte tillräckligt stora för att ge möjlighet till fysisk aktivitet.²⁰² Efter CPT-rapportens publicering har dock några av dessa missförhållanden åtgärdats. I interna fängelseregler som trädde ikraft i juni 2000 stadgas att alla interner, även de i isolation, skall ha rätt till en timmes utomhusvistelse varje dag. Alla interner skall även ha möjlighet att ligga ner och vila på en säng under dagen samt ha möjlighet att läsa och delta i kulturaktiviteter under isolationsperioden.²⁰³ Det går dock inte att med hjälp av det underliggande materialet för denna undersökning att svara på huruvida dessa nya regler efterlevs.

På Vilniusanstalten fanns sex isolationsceller om vardera 8 m² avsedda för en intern. Cellerna var rena och möblerade med golvfast pall och bord samt en hopfällbar säng som endast var utfälld nattetid. Här fanns även tvättvask och toalett. Internerna hade tillgång till dagstidningar och deras möjligheter till utomhusaktiviteter var av samma slag som övriga interners.²⁰⁴

Under Antitortyrkommitténs besök i Litauen framkom inga anklagelser om tortyr. Vidare framkom få anklagelser om andra former av illabehandling av internerna.²⁰⁵ Dock framkom vissa anklagelser om fysisk illabehandling på Vilniusanstalten. Anklagelserna rörde sparkar som utdelats av personalen mot interner för att dessa motsatte sig placering i mycket överbelagda celler, en intern påstod att han blivit slagen med batong av en alkoholpåverkad anställd. Några av de kvinnliga internerna påstod att de blivit slagna när de

¹⁹⁸ Ibid.

¹⁹⁹ CPT/Inf(2001)22, art. 98.

²⁰⁰ Ibid. art. 99 st. 1.

²⁰¹ Ibid. art. 100.

²⁰² Ibid. art. 102.

²⁰³ *Walmsley* (2002), s. 348 f.

²⁰⁴ CPT/Inf(2001)22, art. 103.

²⁰⁵ Ibid. art. 59.

vägrat att lyda order.²⁰⁶ På Pravieniškės Strengthened anstalt No. 2 förekom vidare anklagelser om att personalen gjort sig skyldig till verbala kränkningar av interner. Förhållandet mellan interner och personal verkade vidare enligt Kommittén vara formell och distanserad. Bland annat beordrades interner att bli stående med ansiktet mot väggen händerna bakom ryggen och huvudet nedböjt.²⁰⁷

Under de år som passerat sedan CPT-rapporten publicerats har visst arbete bedrivits för att förbättra urvalsmetoderna för anställningen av personal samt fortbildning för att förbättra deras kvalifikationer.²⁰⁸ Detta har på många anstalter lett till att personalens attityd mot internerna har blivit mer human och att relationerna mellan anställda och personal blivit mindre spända.²⁰⁹

3.6.6 Kontakt med yttvärlden

Dömda fångar tillåts ta emot sex korta besök om två till fyra timmar samt fyra långa besök om en till två dagar per år på anstalter av normal säkerhetsgrad. På säkerhetsanstalter får internerna ta emot tre till fyra korta och tre till fyra långa besök per år. De interner som sitter på stängda anstalter får ta emot sex korta besök om året, men inga långa. Fler långa besök från familjemedlemmar kan beviljas efter ansökan men på grund av överbeläggning görs detta sällan.²¹⁰

På Pravieniškės Strengthened anstalt No. 2 hade internerna rätt till fyra korta besök om två till fyra timmar samt två långa besök om en till två dagar om året. Som belöning för gott uppförande kunde internerna dessutom beviljas fyra ytterligare besök. Besöksrummen ansågs av antitortyrkommittén vara av tillräckligt god standard.²¹¹ På Vilniusanstalten var reglerna för besök mer restriktiva och tillät enbart ett besök om två till fyra timmar varje kvartal. Det förekom inte att ytterligare besök beviljades av fängelseledningen, detta på grund av begränsade resurser.²¹² Besöksutrymmet bestod av sex små bås där metallskärmar avskärmade internerna från deras besökare. Detta arrangemang ansågs inte av Antitortyrkommittén tillfredsställande för att tillförsäkra de intagna en god kontakt med yttvärlden.²¹³ Interner får fritt skicka och emotta brev, dock genomläses vissa delar av korrespondens av fängelsepersonalen. De tillåts också att ringa till sin familj och sina vänner.²¹⁴ Antitortyrkommittén nämner dock klagomål som framförts av internerna på Strengthened anstalt

²⁰⁶ Ibid. art. 60 st. 1.

²⁰⁷ Ibid. art. 60 st. 2 och 3.

²⁰⁸ Johansson (2004), s. 19.

²⁰⁹ Ibid. se b la. s. 16, 41, 43, 44 och 46.

²¹⁰ Walmsley (2002), s. 349.

²¹¹ CPT/Inf(2001)22, art. 93 st. 1.

²¹² Ibid. art. 93 st. 2.

²¹³ Ibid. art. 92 st. 2 och 3.

²¹⁴ Walmsley (2002), s. 330.

No. 2 om hård styrning av tillgången till telefonerna.²¹⁵ Kommittén nämner vidare ett stort antal klagomål från Vilniusanstalten på stora förseningar i fängelsernas hantering av korrespondensen. De långa väntetiderna var resultat av att varje brev granskades.²¹⁶

Manliga interner under 21 år samt kvinnliga interner har möjlighet att få permission. För manliga interner över 21 år finns ingen sådan möjlighet.²¹⁷

3.6.7 Arbete och utbildning

Interner på litauiska fängelseanstalter har arbetsskyldighet om de är kapabla till arbete och om det finns arbete för dem. År 2001 var det dock endast 25 procent av internerna som hade ett arbete.²¹⁸ På Pravieniškės Strengthened anstalt No. 2 fanns en anläggning för möbeltillverkning som tidigare producerat för industrin, men som nu blivit olönsam och inte användes. Följaktligen var det endast tio procent av internerna som arbetade, i regel med skötseln av anstalten, till exempel med städning och tvättning.²¹⁹ På Vilniusanstalten arbetade en liten del av de anställda med intern service. För övriga interner var dagen mycket fattig på organiserade aktiviteter.²²⁰

Alla ungdomar på anstalter skall ha möjlighet att studera på högstadienivå. Cirka 91 procent utnyttjade denna möjlighet. 32 procent av ungdomarna är vidare sysselsatta i någon form av yrkesutbildningsprogram. På Pravieniškės Strengthened anstalt No. 2 fanns det enligt fängelseadministrationens egen utsaga ett stort behov av utbildning hos internerna. Trots detta bedrevs ingen undervisning på anstalten, detta av ekonomiska skäl. Det fanns tre klassrum på anstalten som stod oanvända. 28 interner var sysselsatta i yrkesutbildningsprogram.²²¹ Som en konsekvens av CPT-rapporten beslutades att införa undervisning på grundskolenivå på Pravieniškės Strengthened anstalt No. 2.²²²

En positiv utveckling kan märkas på området arbete och utbildning de senaste åren. År 2004 arbetade cirka 35 procent av internerna. På samtliga anstalter finns det också möjlighet till utbildning och yrkespraktik.²²³ Vidare har anstalterna blivit bättre på att erbjuda sysselsättning i form av terapi mot drog- och alkoholberoende eller för främjande av återanpassning i samhället. Programverksamhet för internernas återanpassning finns nu till exempel på Vilniusanstalten.²²⁴ På samma anstalt erbjuds även

²¹⁵ CPT/Inf(2001)22, art. 94 st.1.

²¹⁶ Ibid. art. 96.

²¹⁷ *Walmsley*, s. 349.

²¹⁸ Ibid. s. 353.

²¹⁹ CPT/Inf(2001)22 art. 73 st. 1.

²²⁰ Ibid. art. 74.

²²¹ Ibid. art. 73 st. 2.

²²² CPT/Inf(2001)23 art. 16.

²²³ *Johansson* (2004), s. 17.

²²⁴ Ibid. s. 41.

rehabiliteringsprogram mot alkohol- och drogberoende enligt Minnesotamodellen samt möten med Anonyma Alkoholister.²²⁵

3.6.8 Motion och aktiviteter

På de flesta anstalter finns begränsad tillgång till aktiviteter. Som beskrivits ovan är det endast ett litet antal interner som arbetar på dagarna. Övriga interner saknar ofta organiserad sysselsättning.²²⁶ På stängda anstalter är celldörrarna låsta under dagtid och internerna kan röra sig utanför cellerna endast under den timme som de har rätt till utomhusvistelse.²²⁷ Fängelseadministrationerna rapporterar att det på samtliga anstalter finns sporthallar, möjligheter till sportaktiviteter utomhus, bibliotek, samt att det ges möjligheter till kulturella aktiviteter.²²⁸

Vid Antitortyrkommitténs inspektion av Pravieniškės Strengthened anstalt No. 2 anordnades

vissa kulturella aktiviteter, såsom konserter, konferenser och filmvisningar. På utomhusgården fanns utrustning för styrketräning och en basketbollplan. Det framkom dock klagomål på att gården var så överfull när vädret var fint att det inte meningsfullt gick att ägna sig åt sportaktiviteter.²²⁹ Kommitténs övergripande intryck var att den stora majoriteten interner fick sköta sig själva utan organiserad sysselsättning under största delen av dagarna.

Bristen på organiserade aktiviteter upprepades på Vilniusanstalten där de interner som inte hade arbete inte erbjöds någon typ av sysselsättning.²³⁰ En timmes utomhusvistelse var den enda tid som spenderades utanför cellen. Gården i sin tur var endast 23 m² stor och erbjöd sålunda inte möjlighet till meningsfulla sportaktiviteter.²³¹

Som framkommit tidigare i framställningen har ansträngningar gjorts de senaste åren för att förbättra standarden på fängelseanstalterna. Till viss del synes detta ha medfört att interner i större utsträckning nu är involverade i organiserade aktiviteter och har möjlighet att utöva sporter. I Kriminalvårdsverkets rapport framkommer bland annat att en anstalt fått en ny sportanläggning, att aktiviteter regelbundet anordnas på en annan och att en anstalt fått en datasal och erbjuder lektioner.²³² I vilken mån detta kompenserar för den tidigare bristen på organiserad sysselsättning är mycket svårt att avgöra.

²²⁵ Ibid. s. 42.

²²⁶ *Walmsley* (2002), s. 351.

²²⁷ Ibid.

²²⁸ Ibid. s. 352.

²²⁹ CPT/Inf(2001)22, art. 72 st. 3.

²³⁰ Ibid. art. 74.

²³¹ Ibid.

²³² *Johansson* (2004), s. 42, 48 och 51.

4 Analys

I detta kapitel kommer jag att analysera de resultat som framkommit i undersökningen. Inledningsvis presenterar jag en modell för vilken grad av likhet som kan krävas på planet för straffverkställighet för att principen om allas likhet inför lagen skall upprätthållas. Detta gör jag mot bakgrund av det material som presenterats i kapitel 2. Därefter analyserar jag den studie som gjordes i kapitel 3, och pekar på avgörande likheter och skillnader mellan verkställigheten av fängelsestraff i de tre undersökta länderna. Slutligen gör jag en bedömning över huruvida det kan anses föreligga likhet inför lagen på planet för straffverkställighet inom EU.

4.1 Vilken grad av likhet kan krävas?

I kapitel 2.2 presenterades olika modeller för hur man bör betrakta kravet på likhet inför lagen. Dessa modeller ställer krav på hur lagstiftningen skall utformas och hur rättskipningen skall gå till. Som konstaterats i kapitel 2.4 bör kravet på likhet inför lagen även gälla på planet för straffverkställighet. Vi bör därmed ställa samma krav på likhet inför lagen avseende planet för straffverkställighet som vi gör på planen för lagstiftning och rättskipning. Kravet torde innebära att alla ska kunna förvänta sig samma straff för lika brott. Men vad är innebörden av detta krav? Vilka olikheter kan tolereras? För att besvara denna fråga tar vi hjälp av de ovan nämnda modellerna.

Likhet *inför* lagen innebär enligt Frändberg att alla människor som en viss regel är tillämplig på skall behandlas på det sätt som regelns rättsföljd anger. Det är således frågan om en uniform tillämpning av lagen.²³³ Likhet *i* lagen innebär enligt Frändberg att lagen, om den lojalt tillämpas, inte utsätter någon individ för otillbörlig diskriminering. Kärnan i otillbörlig diskriminering menar Frändberg vara när den utsatta individens liv kränks i mänsklig värdighet. Jareborg menar att begreppet rättslikhet innebär att det är kränkande att diskrimineras i rättshänseende, antingen genom att lagen i praktiken inte gäller för vissa personer, som därigenom åtnjuter särskilda förmåner, eller genom att vissa personer åläggs bördor utan stöd i lag. Alexander Peczenik menar att likhet inför lagen i materiell mening förutsätter att ingen diskriminering får förekomma. De distinktioner som görs i rättsreglerna måste således ha en etisk motivering.

Gemensamt för dessa modeller är kravet på att ingen diskriminering får förekomma. Detta krav på icke-diskriminering i lagstiftning och rättskipning menar jag skall kunna överföras på straffverkställighetens område. För att avgöra vilka skillnader som kan anses utgöra diskriminering kan man ta hjälp av Peczeniks modell. De skillnader som finns måste då ha en godtagbar etisk motivering för att inte utgöra diskriminering. Man kan

²³³ Ibid. s. 29.

även luta sig mot Frändbergs resonemang om att kärnan i otillbörlig diskriminering är när den utsatta individens liv kränks i mänsklig värdighet.²³⁴

Frågan som jag i nästkommande två avsnitt kommer att ta ställning till är huruvida skillnader i verkställighet av fängelsestraffet i de undersökta länderna är så stora att det är befogat att tala om diskriminering, och att kravet på likhet inför lagen således åsidosätts.

4.2 Avgörande likheter och skillnader

I detta avsnitt kommer jag att ange både de delar av den empiriska undersökningen där skillnaderna mellan de olika ländernas fängelsesystem är som störst och de delar där resultatet visar på likheter i fängelsernas standard.

4.2.1 Hygien, kläder och mat

Det har inte framkommit någonting i undersökningen som tyder på stora skillnader i frågan om de intagnas kläder eller hygien på anstalterna. Den mat som serveras i Litauen ansågs inte alltid hålla tillräckligt hög standard vad gäller kvalitet och kvantitet. Avseende toaletter och tvättutrymmen finns det inte i Sverige någon skyldighet att detta ska tillhandahållas i varje enskild cell. Toaletter och tvättutrymmen är därför ofta placerade utanför cellerna och är gemensamma för flera interner. I Sverige ansågs dessa faciliteter trots detta vara av tillfredsställande standard. I både Polen och Litauen där många interner delar på en cell finns ofta toaletter och tvättutrymmen inne i cellerna. I Polen anmärktes någon gång på bristen på varmvatten och på dålig standard i duschutrymmena. I Litauen var toaletterna ofta i dåligt skick och dåligt avskilda från resten av cellen. I både Polen och Litauen gjorde toalettens placering inne i cellen tillsammans med trängseln att bristen på privatliv kring toalettbesöket var ett stort problem. I Litauen har överbeläggningen och således trängseln på anstalterna minskat, vilket tyder på att dessa problem i någon mån har avvägrats.

4.2.2 Cellen

I Sverige är cellerna alltid enskilda och mäter 6 till 10 m². Naturligt och artificiellt ljus samt ventilation är i de flesta fall av god standard. Möblemanget består av bord, stol eller pall, och förvaringsutrymme. Det finns TV och stereo och ibland dator och videospel. Reparationer var dock behövligen på sina ställen.

²³⁴ Ibid.

I Polen är det lagstadgade utrymmet per intern 3 m². Denna minimistandard efterlevs på vissa anstalter och avdelningar, men ibland har internerna ännu mindre utrymme till sitt förfogande. Det är sällsynt att interner har egna celler. Allt som oftast delar många interner på ett bostadsrum. Det är inte ovanligt att fler än tre interner, någon gång så många som tjugo interner, delar cell. Också standarden i cellerna varierar. På sina ställen är ljuset, ventilationen och inredningen i cellerna av tillräckligt god standard. Ibland höll de dock lägre standard, med till exempel brister i tillgången till naturligt ljus. I de fall det finns TV- och stereoapparater i cellerna tillhandahålls dessa av internerna själva.

I Litauen kan den materiella standarden i cellerna på sina håll betecknas som mycket dålig. Det förekommer att internerna endast har 2 m² eller ännu mindre till personligt förfogande. Trängseln förvärrades på sina ställen av bristen på tillgång till gemenskapsutrymmen. Standarden i cellerna var ibland god, med tillräckligt god tillgång till ljus, ventilation, inredning och TV-apparater. I vissa av de överbelagda cellerna fanns inget möblemang förutom våningssängar, och varje form av utsmyckning saknades. Förhållandena på litauiska fängelser har dock i viss mån förbättrats under de senaste åren.

Av denna jämförelse kan vi dra slutsatsen att det ibland råder stora skillnader mellan Sverige, Polen och Litauen i frågan om utrymme per intern samt materiell standard i cellerna.

	Minsta utrymme per intern	Antal interner per cell
Sverige	6 m ²	1
Polen	2,6 m ²	2-23
Litauen	1,33 m ²	4-40

4.2.3 Beläggning

Beläggningsgraden år 2004 var i svenska fängelser 103,3 procent, i Polen 114 procent och i Litauen 80,5 procent av den totala kapaciteten. Det skall noteras att beläggningsgraden i Litauen har sjunkit dramatiskt de senaste åren. Detta är en av anledningarna till att standarden har kunnat förbättras. Att beläggningen i Polen ökat är något som torde försvåra arbetet mot en mer human fångvård. Även Sverige har periodvis problem med överbeläggning.

	1999	2003	2004
Sverige	89 %	106,9 %	103,3 %
Polen	85 %	116,8 %	114 %
Litauen	103 %	102,5 %	80,5 %

4.2.4 Hälsovård

På den undersökta svenska anstalten noterades svagheter i tillgången till tandläkare samt i den psykiatriska vården. Avseende missbrukarvården fanns tillgång till ett antal behandlingsprogram av god kvalitet.

I Polen höll hälsovården på anstalterna en generellt sett tillfredsställande kvalitet. Också här noterades dock brister i den psykiatriska vården. På fängelsesjukhuset lämnade den materiella standarden en del till övers att önska men vården som tillhandahölls var av god kvalitet. På en behandlingsavdelning för interner med fysiska eller psykiska handikapp eller drogberoende var behandlingsprogrammen utvecklade och antalet interner som deltog i dem begränsat. På en annan behandlingsavdelning fanns det dock ett brett spektrum av terapiformer, internerna var nöjda med behandlingen och miljön var trevlig.

I Litauen var hälsovården på de vanliga anstalterna av tillfredsställande kvalitet. Dock var tillgången till läkarvård ibland dålig. Situationen på det undersökta fängelsesjukhuset var betydligt sämre. Avdelningen för tuberkulospatienter var mycket överbelagd, dyster och vanvårdad. Även den psykiatriska avdelningen var i mycket dåligt skick. Terapi gavs inte till de intagna, det förekom inget umgänge mellan internerna och den fysiska miljön var undermålig.

Av den gjorda undersökningen kan vi dra slutsatsen att det förekommer vissa skillnader i vården på anstalterna. Vården på de vanliga anstalterna håller generellt sett tillräckligt god kvalitet men i samtliga länder finns det problem inom den psykiatriska vården och ibland på tillgången till läkare. Litauen som utmärker sig negativt genom en avsevärd sämre standard i det undersökta fängelsesjukhuset. I både Polen och Litauen håller behandlingsprogrammen mot drog- och alkoholmissbruk ibland låg kvalitet och ofta är det få interner som verkligen deltar i verksamheten.

4.2.5 Disciplin

I Sverige kan interner som behöver skydd eller som måste kontrolleras placeras i isolering. Det finns ingen maximal gräns för hur länge en intern kan hållas avskild. Beslutet omprövas dock minst var tionde dag. På den undersökta svenska anstalten var de negativa verkningarna av isoleringen stora. I övrigt var relationerna goda mellan personal och intagna. Det förekom inga anklagelser om illabehandling eller icke lagstadgade bestraffningsmetoder. På de undersökta polska anstalterna fungerade isoleringen av interner bra och användandet hade minskat. Placering i isolering kan ske i maximalt 28 dagar. På polska anstalter förekommer dock ett stort antal anklagelser om fysiskt våld mot de intagna, icke reglerade bestraffningsmetoder som till exempel misshandel eller placering i isoleringscell utan laglig grund, samt ett rutinmässigt användande av handfängelse på vissa kategorier intagna. I Litauen kan isolationsstraffet

utdelas i maximalt 15 dagar för män och 10 dagar för kvinnor. Förhållandena i isolationscellerna var på sina platser sämre än övrigt på anstalterna. Sängar tillhandahölls endast nattetid och möjligheten till fysisk aktivitet var dålig. Ett fåtal anklagelser mot personalen om illabehandling i form av sparkar och slag med batong framkom.

Det är främst i detta sistnämnda som de undersökta länderna skiljer sig åt. I Sverige förekommer inga anklagelser om illabehandling, och i övriga undersökta länder verkar det troligt att det förekommer bestraffningsmetoder som klart strider mot internationella regler och som ibland gränsar till tortyr eller grym eller förnedrande behandling eller bestraffning. Sverige utmärker sig dock genom att inte ha någon maximal gräns för hur länge en intern får hållas avskild.

4.2.6 Relationer mellan intagna och personal

I alla de undersökta länderna finns situationer där det uppstår spänningar mellan intagna och personal. I svenska fängelser tycks relationerna dock allt som oftast vara goda. I Polen förkommer på vissa anstalter att relationen mellan intagna och personalen är mycket hård. Kommunikationen består i vissa fall endast av korta kommandoord och det är inte ovanligt med anklagelser om muntliga och fysiska övergrepp. Säkerheten på anstalterna verkar i vissa fall baseras på rädsla snarare än på positiva relationer mellan intagna och personal. Inte lika många anklagelser om övergrepp framkom vid undersökningen av Litauen. Förhållandet mellan intagna och personal kan dock här karaktäriseras som formell och distanserad, till exempel kan intagna beordras att stå med ansiktet mot väggen, händerna bakom ryggen och med huvudet nedböjt.

Även på detta plan kan således en skillnad mellan de undersökta länderna noteras. I Sverige arbetar kriminalvården för goda relationer mellan de intagna och personalen. I övriga undersökta länder är relationerna ofta betydligt hårdare, och urartar ibland i våld. Det skall dock noteras att man i Litauen arbetar för att komma till rätta med det hårda och våldsamma klimatet på anstalterna.

4.2.7 Kontakt med yttervärlden

Möjligheter att ta emot besök

	Öppna anstalter	Halvöppna anstalter	Slutna anstalter
Sverige	Obegränsat antal korta besök 1-2 långa besök/år	Obegränsat antal korta besök 1-2 långa besök/år	Obegränsat antal korta besök 1-2 långa besök/år
Polen	Obegränsat antal besök	3 korta besök/mån	2 korta besök/mån

Litauen	6 korta besök/ år 4 långa besök/ år	3-4 korta besök/år 3-4 långa besök/år	6 korta besök/år

Både i Polen och i Sverige tar internerna emot sina besökare i särskilt anpassade besöksrum, i vissa fall kan besök tas emot i bostadsrummen. I Litauen är antalet tillåtna besök färre, men det finns, till skillnad från i Polen, möjlighet att ta emot långa besök. Besöksutrymmena kan i Litauen ibland bestå av små bås med skärmar som skiljer internerna från deras besökare. Möjligheterna att skicka och emotta brev samt att ringa telefonsamtal förefaller inte skilja sig nämnvärt mellan de jämförda länderna. I möjligheterna att få permission urskiljer sig Litauen. Här finns ingen möjlighet för interner över 21 år att få permission. I Polen såväl som i Sverige kan en intern som regel få tillstånd till permission vid flera tillfällen varje år.

Även på detta område skiljer sig således standarden i fängelsesystemen åt. Litauen utmärker sig här som mer restriktivt i frågan om möjligheterna att hålla kontakten med världen utanför anstalten.

4.2.8 Arbete och utbildning

Det är stor skillnad i sysselsättningsgrad bland internerna i de undersökta länderna. I Sverige är sysselsättningsgraden 80 procent och alla interner ägnar stor del av sin dag åt arbete, utbildning eller behandling. I Polen är det endast cirka en femtedel av internerna som har ett avlönat arbete. Det finns viss möjlighet till utbildning och deltagande i behandlingsprogram på anstalterna med endast ett litet antal av de intagna ägnar sin dag åt denna typ av sysselsättning. På vissa anstalter finns ingen möjlighet till skolgång. I Litauen som förut hade stora problem med brist på sysselsättning för internerna finns nu betydligt större tillgång till arbete, utbildning och behandlingsprogram. Från att endast 25 procent av internerna arbetade år 2001 arbetade år 2004 35 procent av internerna. Vidare finns det nu tillgång till utbildning och behandlingsprogram på alla anstalter.

Det kan konstateras att sysselsättningsgraden i Sverige är betydligt högre än motsvarande i Polen och Litauen. Att inte ha sysselsättning under anstaltsvistelsen ökar spänningarna på anstalten och försvårar arbetet för anpassning till livet utanför fängelseinstitutionen.

4.2.9 Motion och aktiviteter

I samtliga undersökta länder efterlevs kravet på en timmes utomhusvistelse varje dag på en gemensam gårdsplan. I Sverige och Litauen finns möjligheter till bollsporter och i vissa fall styrketräning på gårdarna. Polen utmärkte sig genom att utomhusgårdarna i vissa fall var mycket trånga och

saknade utrustning som stimulerade till aktivitet. Problemet med trängsel på utomhusgårdarna upprepade sig också i Litauen.

I Sverige är internernas celler olåsta från morgon till kväll förutsatt att den intagne inte är placerad i isolation. Under de timmar då internen inte arbetar kan han vistas i gemensamma utrymmen där det finns möjlighet till umgänge och ibland till sport- eller kulturaktiviteter. I Polen vistas internerna utanför sina celler 2-3 timmar varje dag för motion, umgänge eller kulturella aktiviteter. Ibland har internerna bara tillgång till gemensamma utrymmen ett par gånger i veckan. Ofta är tillgången till gemenskapsutrymmen dock betydligt mer generös. I de gemensamma utrymmena finns möjligheter till umgänge, sportturneringar och ibland kulturella aktiviteter. I Litauen var bristen på aktiviteter stor och ofta tillbringade internerna hela dagen förutom utomhusvistelsen i sina celler. I någon utsträckning anordnades dock kultur- och sportevenemang också på de undersökta litauiska anstalterna.

Litauen, och i någon mån Polen, utmärker sig således i att de intagna tillbringar nästan hela dygnet inne i sina celler. Detta är ett problem som åtminstone Litauen dock är på väg att komma till rätta med i takt med att överbeläggningen på anstalterna minskar.

4.3 Föreligger likhet inför lagen på planet för straffverkställighet?

Vi kan efter den ovan gjorda analysen av förelagd empiri konstatera att det finns stora skillnader mellan fängelsernas standard i Sverige, Polen och Litauen. Den fråga jag nu kommer att ta ställning till är huruvida dessa skillnader är så stora att likhet inför lagen *inte* kan anses föreligga inom europeisk straffrätt. Frågan kan ställas annorlunda; diskrimineras vissa medborgare inom det europeiska straffrättsområdet? För att besvara frågan måste vi titta på huruvida skillnaderna i straffverkställighet etiskt kan motiveras eller om skillnaderna är så stora att de, med Frändbergs ord, kränker de utsatta internernas liv i mänsklig värdighet.

Standarden i svenska fängelser är betydligt högre än standarden i polska och litauiska fängelser. Både i Polen och i Litauen pågår dock arbete för att förbättra förhållandena på anstalterna. Detta arbete har gett vissa positiva resultat, kanske i synnerhet i Litauen. De skillnader som finns kvar trots ny lagstiftning och andra insatser kan till viss del motiveras med sämre ekonomiska förutsättningar samt med skilda fängvårdstraditioner. Ekonomi och levnadsförhållanden är överlag sämre i de östra delarna av Europa än i de västra. I Sverige finns vidare en lång tradition av arbete för en human behandling av intagna på fängelseanstalter. Motsvarande arbete i Polen och Litauen har pågått i endast drygt tio år, eller sedan en demokratiseringsprocess påbörjades i dessa länder. Dessa skäl utgör enligt

min mening tillräckligt goda förklaringar till varför standarden *i viss mån* är högre i svenska fängelser än i polska och litauiska. Skälen är dock inte tillräckliga för att förklara direkt inhumana levnadsvillkor och illabehandling av intagna.

Således anser jag att vissa skillnader i standard kan motiveras. Till detta första område kan vi hänföra en något sämre standard i cellerna och mindre utrymme per intern. Att polska och litauiska anstalter oftast inte tillhandahåller TV och stereo i cellerna och att internerna måste dela flera stycken på en cell är således något som enligt min uppfattning *inte* bör betraktas som diskriminering. Inte heller det faktum att behandlingsprogrammen i Polen och Litauen i vissa fall är mindre utvecklade än de svenska eller att maten i vissa fall håller sämre kvalitet bör hänföras till detta område. På samma sätt menar jag att bristen på meningsfull fritidssysselsättning på anstalterna, sämre möjligheter att ta emot besök, och sämre utrustade utomhusgårdar, i viss mån kan hänföras till detta område som kan motiveras med bristande resurser och en outvecklad fångvårdstradition.

Behandling som kränker de intagnas mänskliga värdighet kan däremot *inte* etiskt motiveras och utgör därför diskriminering. Till denna kategori kan vi hänföra den trängsel som ibland råder på polska och litauiska anstalter. Ofta har de intagna mindre än 3 m², ibland till och med mindre än 2 m², till sitt personliga förfogande. Trängseln förvärras av dåligt avskilda toaletter i cellerna samt brist på ventilation och tillgång till naturligt ljus. Till denna kategori hör även den vård av tuberkulospatienter under miserabla förhållanden och den direkt antiterapeutiska psykvård som påträffats på ett litauiskt fängelsesjukhus. Hit kan vi också hänföra den nästintill totala bristen på arbete, utbildning eller annan sysselsättning som råder på vissa polska och litauiska anstalter. Det förekommer att interner vistas utanför sina celler endast under den timme varje dag som de har rätt till utomhusvistelse. Men framförallt måste vi till denna kategori skillnader, som inte etiskt kan motiveras, hänföra de händelser av fysisk och verbal misshandel som framkommit vid undersökningen av polska, och i viss mån även av litauiska, fängelser. Relationerna mellan intagna och personal på vissa anstalter i dessa länder måste betraktas som mycket spänd och ibland hotfull. Mycket tyder på att det förekommer icke lagstadgade straffningsmetoder i form av inspärning och misshandel, samt att personalens agerande är både fysiskt och psykiskt kränkande för de intagna.

Skillnaderna mellan svenska, polska och litauiska fängelseförhållanden är således på vissa områden så stora att vi torde kunna konstatera att diskriminering föreligger. Eftersom Sverige i denna uppsats står som representant för ett västeuropeiskt fängelsesystem och Polen och Litauen står som representanter för ett östeuropeisk postkommunistisk fängelsesystem kan vi med fog säga att det förekommer diskriminering av fängelseinterner inom det europeiska straffrättsområdet. Därmed kan också konstateras att det grundläggande straffrättsliga kravet på allas likhet inför lagen inte kan sägas upprätthållas inom den europeiska straffrätten.

Ett positivt element som i detta sammanhang måste framhållas är att det i Polen såväl som i Litauen pågår ett arbete för att förbättra fängelsernas standard och de intagnas situation på anstalterna. Båda länderna, men kanske i synnerhet Litauen, har som ovan konstaterats kommit en bit framåt på vägen mot en mer human behandling av interner. Det är av allra största vikt att denna positiva utveckling fortsätter. Centralt för att målet skall kunna nås är att Polen och andra stater, i likhet med Litauen, kommer tillrätta med problemen med en allvarlig överbeläggning på anstalterna. Mycket skulle då vara vunnet i arbetet mot mindre trängsel, bättre möjligheter till god vård och meningsfull sysselsättning samt en mindre hotfull, aggressiv och våldsamt atmosfär på anstalterna. Mycket arbete återstår dock för att dessa mål skall kunna nås och vi inom det europarättsliga straffrättsområdet får fängelser som är lika varandra i standard i den mån att ingen som döms till ett fängelsestraff diskrimineras. Först då kan vi säga att alla är lika inför lagen inom europeisk straffrätt.

5 Slutsatser

En gemensam straffrätt inom EU kommer att medföra fall där personer döms för samma brott enligt samma lag men i olika länder. Det straff dessa personer kan förvänta sig som påföljd är i stora delar mycket olika beroende på i vilket land de döms. Den dömda riskerar väsentligt sämre behandling inom vissa delar av den europeiska rättsordningen än inom andra. Detta är enligt min uppfattning inte acceptabelt med hänsyn till kravet på samma straff för lika brott och allas likhet inför lagen.

Eftersom Sverige i denna uppsats står som representant för en nordisk-, och kanske även en västeuropeisk, fångvårdstradition, och Polen och Litauen representanter en östeuropeisk fångvårdstradition, kan vi dra slutsatsen att likhet inför lagen *inte* till fullo föreligger på planet för straffverkställighet inom EU.

Det är av stor vikt att vi inom EU utarbetar en gemensam modell för hur de straff som följer på den gemensamma rättsordningen skall verkställas. I detta arbete är det mycket positivt att både Polen och Litauen arbetar för att förbättra standarden på anstalterna i riktning mot en mer human behandling av interner. Först när alla länder inom EU lever upp till en godtagbar minimistandard för behandlingen av interner på anstalter kan vi tala om att likhet inför lagen föreligger inom EU.

Käll – och litteraturförteckning

Litteratur

Danelius, Hans, *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis - En kommentar till Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna*, uppl. 2, Norstedts Juridik, Stockholm 2002.

Dworkin, Ronald, *Taking Rights Seriously*, Duckworth, London 1977.

Frändberg, Åke, *Begreppet Rättsstat*, ingår i *Rättsstaten – Rätt, politik, och moral*, (red) Stertzel, Fredrik, Iustus Förlag, Uppsala 1997

Jareborg, Nils, *Straffrättsideologiska fragment*, Iustus Förlag, Uppsala 1992.

Jareborg, N och Zila, J, *Straffrättens påföljdslära*, Norstedts Juridik, Stockholm 2000.

Kymlicka, Will, *Modern politiska filosofi - En introduktion*, Nya Doxa, Nora 1990.

Lernstedt, Claes, *Rättsfilosofiskt perspektiv. Principen om likhet inför lagen*, ingår i *Likhet inför lagen*, (red) Diesen, Christian, Natur och Kultur, Falun 2005.

Nergelius, Joakim och Zetterqvist, Ola, *Kontraktsteorier*, ingår i *Rättsfilosofi – Samhälle och moral genom tiderna* (red) Nergelius, Joakim, Studentlitteratur, Lund 2001.

Peczenik, Alexander, *Vad är rätt? Om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation*, Fritzes Förlag, Stockholm 1995.

Peczenik, Alexander, *Juridikens teori och metod*, Fritzes Förlag, Stockholm 1995.

Träskman, Per-Ole, *Samma straff för lika brott – strävandena efter att uppnå en enhetlig rättstillämpning inom Europa*, ingår i *Rikosoikeudellisia kirjoituksia VII*, Pekka Koskielle, Suomalainen lakimiesyhdistys, Helsinki 2003.

Walmsley, Roy, *Further Developments in the prison Systems of Central and Eastern Europe*, HEUNI Publication Series No. 41, Helsingfors 2003.

Offentligt tryck

SOU 1963:16 *Författningsutredningen*

SOU 1972:15 *Ny Regeringsform ny riksdagsordning*

SOU 1975:75 *Medborgerliga fri- och rättigheter*

SOU 2005:54 *Framtidens kriminalvård*

Proposition 1973:90

Proposition 1975/76:209 *om ändring i Regeringsformen*

Motion 1975/76:2551

Motion 1975/76:2553

Sveriges internationella överenskommelser

FN dokument

Förenta Nationernas allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna
(den
10 december 1948)

Den internationella konventionen om medborgerliga och politiska
rättigheter
(den 16 december 1966)

Konventionen mot tortyr och annan grym, omänsklig eller förnedrande
behandling eller bestraffning (den 10 december 1984)

Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (1955 Resolution)

Basic Principles for the Treatment of Prisoners (den 14 december 1990)

Body of Principles for the Protection of all Persons under any form of
detention or Imprisonment (den 9 december 1988)

Dokument från Europarådet

Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna och de grundläggande
friheterna (införd i svensk lag genom SFS 1994:1219)

Europeiska konventionen till förhindrande av tortyr och omänsklig eller
förnedrande behandling eller bestraffning (den 26 juni 1987).

Ministerrådets rekommendation om europeiska fängelseregler (nr 3 för 1987)

CPT/Inf(2001)22, Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 14 to 23 February 2000.

CPT/Inf(2002)10, Report to the Polish Government on the visit to Poland carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 8 to 19 May 2000.

CPT/Inf(2004)32, Report to the Swedish Government on the visit to Sweden carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 27 January to 5 February 2003.

Dokument från Europeiska Unionen

Europeiska rådet i Tammerfors – Ordförandeskapets slutsatser

Rådets rambeslut om bekämpning av terrorism. (den 13 juni 2002)

Övrigt

Statistik från Europarådet

Council of Europe, Space I (Annual Penal Statistics of the Council of Europe), 1999 Enquiry, s. 10.

http://www.coe.int/T/E/Legal_affairs/Legal_co-operation/Prisons_and_alternatives/Statistics_SPACE_I/pc-cp%20_2001_%201%20-%20e%20_SPACE%20I%20-%201999%20final%20version_.pdf

Council of Europe, Space I (Council of Europe Annual Penal Statistics) Survey 2003, s.14.

http://www.coe.int/T/E/Legal_affairs/Legal_co-operation/Prisons_and_alternatives/Statistics_SPACE_I/pc-cp%20_2004_%206rev%20-%20e%20_SPACE%20I%202003_.pdf

Council of Europe, Space I (Council of Europe Annual Penal Statistics) Survey 2004, s.16.1

http://www.coe.int/T/E/Legal_affairs/Legal_co-operation/Prisons_and_alternatives/Statistics_SPACE_I/Council%20of%20Europe_SPACE%20I%20-%202004%20Nov05%20-%20E.pdf

Publikationer från Kriminalvårdsverket

Johansson, Bo, Follow-up Report on development co-operation between the Swedish and Lithuanian Prison Services, Kriminalvårdsverket, 2004.

Kriminalvård i Sverige 2005, Kriminalvården, 2005.

<http://www.kvv.se/upload/Informationsmaterial/4035a%20-%20KIS%202005.pdf>

Intervjuer

Telefonintervju med Helle Kjölstad, Kriminalvårdsinspektör på KVM Kirseberg, den 25:e januari 2006.